Oraşul Lipova

dr. Stelean Ioan Boia

Stema oraşului Lipova se compune dintr-un scut triunghiular cu flancurile rotunjite, tăiat în furcă răsturnată. Pe câmpul roşu se află o cetate de argint crenelată, zidită negru, cu două turnuri, trei ferestre negre şi o poartă, cu grilajul de argint semiridicat. Deasupra cetăţii se află o cruce treflată şi o cârjă episcopală, ambele de aur, încrucişate în săritoare. Pe câmpul albastru este reprezentată o fântână de apă minerală cu două jeturi care ţâşnesc în afară, despărţite de o coloană de bule de gaze, totul de argint. Pe câmpul auriu este reprezentată o corabie neagră cu catarg, având în vârf un pavilion albastru, plutind pe apa de culoare albastră. Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri crenelate.

Semnificaţiile elementelor

Cetatea evocă cetatea medievală a Lipovei. Crucea şi cârja reprezintă însemnele vechii reşedinţe episcopale ortodoxe care a existat la Lipova. Fântâna semnifică izvoarele de ape minerale din zonă. Apa trimite la râul Mureş. Corabia aminteşte de transporturile pe râul Mureş în Evul Mediu şi de comerţul cu sare, Lipova fiind un important port şi o vamă pentru acest produs. Coroana murală cu trei turnuri crenelate semnifică faptul că localitatea are rangul de oraş.

Denumiri

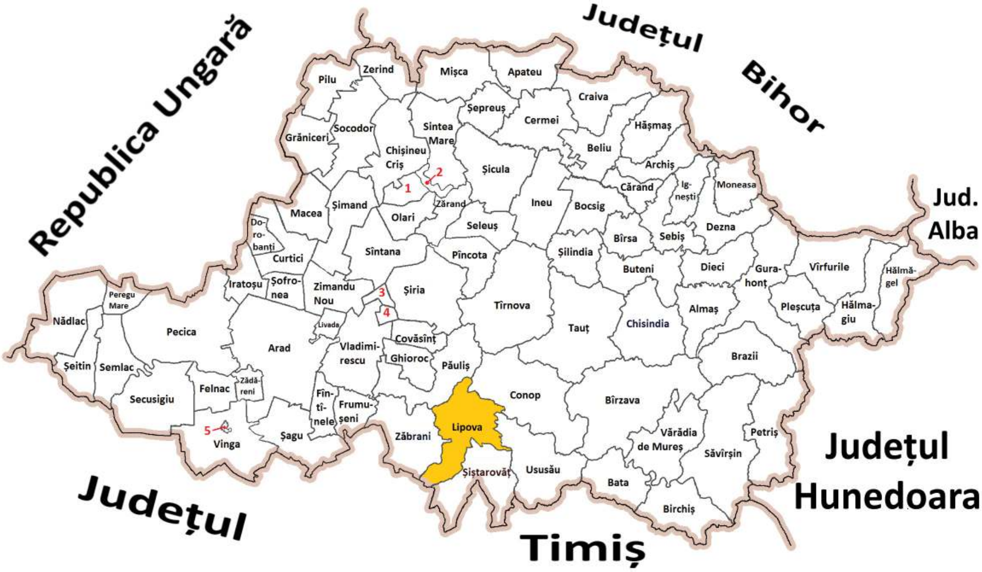
Lipova: *Lippa, Leypua, Lyppua.*
Radna: *Also, Felse, Kezepsew, Magar şi Wyradna.*
Şoimoş: *Cetatea Şoimoş, Solmos, Soimosfalva.*

Repere geografice:

coordonate – 46°05' N, 21°41' E; *suprafaţa* – 135 km² (13.500 ha).

Din punct de vedere administrativ oraşul Lipova include 3 localităţi: *Lipova*, *Radna* şi *Şoimoş*.

Situat la întretăierea paralelei de 46°20' cu meridianul de 21°30', oraşul Lipova este aşezat în partea de vest a României, în judeţul Arad, la distanţe egale de punctul cel mai vestic al judeţului – localitatea Nădlac, la frontiera cu Ungaria, şi de estul judeţului – localitatea Zam, judeţul Hunedoara. Oraşul este aşezat în locul unde Mureşul îşi părăseşte ultimul său defileu din întreg cursul de la izvor la vărsare. Aici traversează eruptivul granitodioritic de la Şoimoş-Radna, pe dreapta Mureşului, iar pe stânga cariera de la Lipova (Lipoviţa).

Oraşul este aşezat pe cinci artere de comunicaţii: *drumul naţional DN 7* Nădlac-Arad-Deva-Bucureşti, care trece prin centru şi în lungul cartierelor Radna şi Şoimoş, de la un capăt la altul al acestora, *drumul judeţean DJ 682* care trece în lungul Lipovei spre Timişoara-Arad şi spre Ususău, Dorgoş, Zăbalţ, Bata, Ţela, Bacău de Mijloc, Birchiş, cu ramificare spre Făget, peste Dealurile Lipovei, în Valea Begheiului şi peste Mureş la Săvârşin, în drumul naţional DN 7, *drumul judeţean DJ 572* Lipova-Lugoj prin Băile Lipova, Şiştarovăţ, Cuveşdia, Topolovăţ spre Lugoj sau spre Timişoara (drumul *pe Banat*), *calea ferată internaţională Curtici-Arad-Radna-Deva-Bucureşti* care merge paralel în paralel cu DN 7 şi trece prin Radna şi Şoimoş, şi *calea ferată Radna-Timişoara* care trece peste Mureş pe podul metalic.

Istoric

Prima atestare documentară: *Lipova* în 1314, *Radna* în 1268 şi *Şoimoş* în 1278.

Situată în partea de sud a judeţului Arad, pe terasele joase ale văii Mureşului Inferior, la ieşirea acestuia din defileul de la Şoimoş, în zona de contact ale Dealurilor Lipovei cu câmpia, aşezarea a fost locuită din cele mai vechi timpuri. Prezenţa omului încă din neolitic este dovedită de descoperirile arheologice de pe malul stâng al pârâului Teiuş, de la locul numit *Hodaie*, constând din fragmente ceramice, topoare de piatră, precum şi un bogat material de unelte de silex şi opal. Fragmentele ceramice descoperite, tipice unei aşezări de tip sedentar, cuprind cupe cu picior, de formă bombată, cu buza dreaptă sau evazată, ceşti fără torţi sau cu apucători mici, străchini de formă conică şi fragmente de vase bitronconice, prevăzute cu torţi groase, cu secţiune circulară. Ceramica şi topoarele corespund *Culturii Vinca-Turda*. Din perioada romană s-a descoperit un fragment de stelă funerară fără inscripţie, înfăţişând un personaj purtând o costumaţie *de certă origine autohtonă dacică*-după părerea lui Constantin Daicoviciu.

Prin descoperirile făcute la locurile numite *Dealul Morilor* şi *Cioiloc*, care au constat în fragmente de căldăruşe de lut (secolele XI-XII), ne aflăm în faţa unei aşezări medievale timpurii.

În timpul lui Ahtum, dar mai ales după aceea, Valea Mureşului a avut un rol deosebit transportul de bunuri, fie pe uscat, fie pe apă. Începând cu secolul al XIII-lea Lipova joacă un rol important în istoria Transilvaniei

şi în cea a Ungariei. Marea invazie a tătarilor din primăvara anului 1241 nimiceşte oastea regelui Béla al IV-lea, trimisă împotriva lor. După plecarea tătarilor în anul 1242, în scopul asigurării hotarelor de răsărit ale ţării, regele Béla al IV-lea (1235-1270), ordonă refacerea şi întărirea cetăţilor, între care şi Şoimoş, respectiv Lipova. Cu această ocazie se face prima referire despre Lipova într-un document scris. Este aşadar prima atestare documentară a localităţii Lipova, numele aşezării derivând din slavonescul *lipa* (*tei* în traducere). Refăcută cetatea, în jurul ei se formează o aşezare civilă, un sat care cu timpul devine târg, iar mai apoi oraş. În anul 1285 populaţia acestei aşezări este confruntată cu o nouă invazie tătară, dar de această dată face faţă cu succes şi datorită faptului că cetatea fusese bine consolidată.

În veacul al XIV-lea Lipova figurează în documente ca un *civitas*, având o conducere autonomă în frunte cu un primar, şi juraţi – aleşi locuitorii oraşului. În veacurile XII-XIII Lipova a avut rolul unui *port* pentru vama sării pe Mureş. Începând cu sfârşitul veacului al XIII-lea, dar în special în timpul Angevinilor, principala vamă a sării pe Mureşul inferior se constituie la Lipova, unde au fost construite clădiri speciale pentru port şi vamă. Imensele cantităţi de sare ce treceau cu plutele pe Mureş erau consumate doar parţial în comitatul Arad. Cea mai mare parte a sării ardelene, transportată cu plutele pe Mureş, ajungea la Seghedin, ulterior pe Tisa, având ca destinaţie Croaţia şi Serbia. Alte cantităţi luau drumul oraşelor Buda, Nytra şi Bratislava. Aşezat lângă Mureş, Lipova se transformă într-un port important pentru plutele şi corăbiile mici care circulau pe Mureş, în special pentru transportarea sării. Regele Ludovic I de Anjou al Ungariei emitea la 8 mai 1357 un privilegiu solemn pentru magistrul Mihail, fiul lui Gheorghe, comite al cămărilor regale de la Lipova şi al sării din părţile Transilvaniei, căruia îi dona anumite părţi de moşie, cu drept de vamă, în comitatul Satu Mare. Într-un document din 11 septembrie 1362 este menţionat magistrul Mihail, zis Buldik, fost comite al cămărilor regeşti de sare din Lipova.

În prima jumătate a veacului al XIV-lea se înfiinţează în Lipova *Casa de vamă regală*, arendată uneori locuitorilor oraşului. În anul 1389 orăşenii din Lipova obţin de la Sigismund de Luxembourg o treime din vama sării. Oraşul Lipova avea o mare piaţă în Evul Mediu, în centrul pieţii construindu-se biserica ortodoxă. Săptămânal, la Lipova se ţineau târguri şi iarmaroace vestite, la care veneau negustori din întreaga Transilvanie.

De asemenea, orăşenii deţineau şi vii întinse în apropiere, în podgoria Aradului. În veacul al XIV-lea funcţiona în Lipova una din cele 4 cămări regale aflătoare în Transilvania, unde se băteau monede. Marca bătută la Lipova, cu o valoare bună, devine o monedă mult căutată şi utilizată chiar în străinătate. În târgul Lipovei, ca şi în alte târguri din comitatele Arad şi Zărand, funcţionau chiar zarafi care se ocupau cu schimbarea diferitelor monede aflate în circulaţie.

Cetatea Lipovei a funcţionat şi înainte de marea invazie tătaro-mongolă din 1241-1242, construirea ei începând în anul 1235. Distrusă de tătari, a fost reconstruită la începutul secolului al XIV-lea, în vremea regelui Carol Robert de Anjou, ca cetate regală. De aici, Carol Robert putea supraveghea culoarul Mureşului, de mare importanţă strategică. În anul 1324 este menţionat voievodul Transilvaniei *Toma de Szecseny* în calitate de castelan al cetăţii Lipova. În jurul cetăţii se formează o aşezare civilă, un sat – care devine târg în veacul al XIV-lea. Cetatea Lipovei, înconjurată cu un şanţ de apărare, apoi de un zid, era de formă pentagonală. Ca cetate regală din deceniul al doilea al veacului al XIV-lea, cetatea Lipovei înregistrează o dezvoltare continuă.

În veacul al XIV-lea este atestat documentar la Lipova, un medic, printre primii medici cunoscuţi în Evul Mediu românesc. Într-un act de hotărnicire din 11 august 1367 este nominalizat *medicul Petru din Lipova*, posesor al unei vii pe dealul Minişului. Documentul nu oferă detalii despre studiile sale şi despre activitatea sa medicală, dar este incontestabil că poseda o situaţie respectabilă din punct de vedere material. În contextul marilor epidemii de ciumă care au bântuit în 1348-1351, 1368-1374 şi 1380-1382, instituţionalizarea asistenţei medicale era o necesitate în epocă.

În veacul al XV-lea Lipova a fost caracterizată când oraş (*civitas Lippa*) – între 1400 şi 1445, când târg (*oppidum)* – între 1446 şi 1483, iarăşi oraş între 1482-1486, pentru ca la finele veacului să fie pomenită de cele mai multe ori ca târg.

Dintr-un document redactat de Capitlul catolic din Arad în 27 mai 1439 rezultă că în 8 mai 1439 cetatea Şoimoş a fost zălogită de Albert de Habsburg (1437-1439), regele Ungariei, lui Ladislau Hagymasi de Beregsău, comite de Timiş în 1438-1439, şi rudelor sale, pentru suma de 19. 000 de florini. A fost smulsă din mâinile lui Ladislau Hagymasi de Beregsău de credincioşii noului rege Vladislav I (1440-1444), care în 1440 a donat-o

familiei Ország de Guth. Fiul nobilului Ladislau Hagymasi (numit Ladislau), a fugit din cetatea Şoimoş şi s-a alăturat răsculaţilor germani şi cehi care au jefuit apoi mai multe părţi ale regatului Ungariei. În 17 iunie 1446 Capitlul catolic din Buda adevereşte că voievodul Transilvaniei şi comitele de Timiş Ioan (Iancu) de Hunedoara a primit de la Mihail Ország de Guth şi Ladislau Hagymasi de Beregsău cetatea Şoimoş şi târgul Lipova în urma unui schimb. Schimbul de posesiuni a eşuat însă, astfel că peste câteva luni, pe 2 octombrie 1446, Capitlul din Buda adeverea că Ladislau Hagymasi de Beregsău a vândut părţile sale de posesiune din Şoimoş şi Lipova lui Iancu de Hunedoara şi urmaşilor săi. Pe 6 octombrie 1447, Iancu de Hunedoara a emis un document în oraşul Lipova, în calitatea sa de guvernator al regatului Ungariei. Peste doar câţiva ani Iancu de Hunedoara este din nou prezent în oraşul de pe Mureş, cerând oficialilor comitatului Timiş să verifice cauza în care Ioan de Firiteaz solicita restituirea unei datorii de 224 de florini de la Petru Banul (6 iunie 1451, Lipova).

În 1446 cetăţile Lipova şi Şoimoş au intrat în stăpânirea lui Iancu de Hunedoara, iar în 1453 cetatea Şoimoşului, împreună cu domeniul aparţinător, este atribuită lui Iancu şi printr-o danie regală. Iancu de Hunedoara a investit mari sume de bani pentru consolidarea cetăţii Şoimoş. Din Lipova, în 17 septembrie 1455, prin testament încheiat în faţa notarului public şi a martorilor, castelanul de Şoimoş Blasiu literatul şi nevasta sa Anastasia au lăsat mai multe posesiuni ca moştenire bisericii catolice din oraşul Arad.

Începând cu anul 1456, documentele veacului al XV-lea menţionează castelanii cetăţii Lipova, probând că aceştia se bucurau de sprijinul regelui Matia Corvin al Ungariei (1458-1490). Un astfel de document consemnează că pe 22 februarie 1460 regele i-a dăruit castelanului Paul Bakos de Hosstian decima ecleziastică pe care Comitatul Solnocul exterior o datora arhiepiscopiei catolice de Esztergom. A izbucnit însă un conflict între castelanul Lipovei pe de o parte şi nobilul Valentin de Firiteaz şi cumnata sa Ana pe de altă parte, oamenii castelanului Lipovei atacând şi jefuind posesiunea Fyaspataka (sat dispărut, situat în apropierea Lipovei), şi via de acolo, provocând numeroase pagube. Regele Matia Corvin intervine, poruncind oficialilor Comitatului Arad pe 28 octombrie 1461 să investigheze plângerea lui Valentin de Firiteaz şi a cumnatei sale împotriva castelanului Lipovei. În septembrie 1462 castelani ai Lipovei erau Ioan de Gewdy şi Ştefan de Lengeld.

În anul 1426 cetatea Lipovei a fost dăruită de regele Ungariei țarului Şişman, refugiat din Bulgaria, care investeşte sume importante în construirea bisericii ortodoxe din oraş. După o scurtă stăpânire a nobilului sârb Gheorghe Brancovici, cetatea Lipovei devine obiectul disputei marilor feudali, până ce în 1446 cetatea, în cadrul domeniului Şoimoş, a fost atribuită lui Iancu de Hunedoara. Cetatea rămâne în proprietate regală în timpul regelui Matia Corvin (1458-1490), fiind apoi dăruită lui Ioan Corvin. În anul 1494 Ioan Corvin a zălogit cetatea Lipovei banului Bosniei.

La sfârşitul lunii septembrie 1426 florentinul Filippo Scolari, comite de Timiş, Cenad, Arad, Caraş şi Cuvin, a plecat din Lipova cu trupele sale în ultima sa campanie antiotomană în Țara Românească, apoi la sudul Dunării. Grav bolnav, Filippo Scolari moare la Lipova în 27 decembrie 1426. Comitele de Timiş şi marele comandant militar Pavel Chinezu a poposit de mai multe ori în oraşul Lipova.

Din punct de vedere al administrației urbane Lipova nu diferă de alte oraşe ale regatului Ungariei. Oraşul Lipova era condus de un jude primar (*iudex de Lyppa, iudex civitatis Lyppa*), ajutat în conducerea treburilor publice de 12 jurați (*iurati cives*). Era o constantă ca juzii să fie aleşi dintre cei care practicau diverse meşteşuguri în oraş. În anul 1455 era menționat în fruntea Lipovei *Simon pellifex* (adică *blănarul*).

Hărțuielile nemeşeşti din jurul Lipovei, ca de pretutindeni de pe Valea Mureşului, provoacă o stare de fierbere în rândul țărănimii. Ca urmare, întreaga populație din jurul Lipovei se răscoală în anul 1514, fiind sprijinită şi de orăşenii din localitate. Rezultatul a fost că cei 40 de mercenari care apărau cetatea, în frunte cu Nicolae Bodo, căpitanul cetății, vor fi nevoiți să cedeze cetatea lui Gheorghe Doja.

După anul 1514 cetatea intră în posesia familiei lui Ioan Zapolya, apoi a fiului său Ioan Sigismund, până în anul 1551, când turcii reuşesc să o ocupe. În urma prăbuşirii regatului ungar în anul 1541, Transilvania devine principat autonom sub suzeranitate otomană, cu reşedința la Lipova între anii 1541-1542. După moartea soțului ei, Isabele preia tronul Ungariei, dar în scurt timp este obligată să renunțe la el, iar sultanul Suleiman o obligă să se stabilească împreună cu fiul său în cetatea Şoimoş.

După cucerirea otomană a teritoriilor de la sud şi nord de Mureş, turcii constituie trei sangeacuri: al Aradului, al Ineului şi al Lipovei, acesta din urmă cuprinzând părțile de la sud de Mureş. Stăpânirea turcească asupra

Lipovei va dura de la cucerirea sa în 1552, până în anul 1599, când trupele transilvănene o recuceresc. Mihai Viteazul înlocuieşte vechii comandanţi ai cetăţilor Ineu, Şiria şi Lipova cu comandanţi şi soldaţi credincioşi lui. În 1599 Mihai Viteazul îl numeşte pe Ioan de Sălişte în funcţia de căpitan al cetăţii Lipova. În anul 1606 cetatea Lipova reintră sub stăpânire transilvăneană. În 1616 cetatea Lipovei trece prin evenimente neobişnuite: principele Gabriel Bethlen promisese încă din 1613 cedarea cetăţii turcilor, dar garnizoana nu i se supune, principele fiind nevoit să o cucerească de la proprii săi oşteni – pentru a o preda turcilor.

În urma păcii de la Carloviţ (1699), Lipova rămâne sub dominaţie turcească, o mare parte a populaţiei româneşti părăsind aşezarea, iar cetatea este dărâmată. Războiul austro-turc din 1716-1718, încheiat cu pacea de la Passarowitz (Požarevac, Serbia, 1718), a avut drept urmare includerea ţinuturilor de la sud de Mureş în hotarele întinsului Imperiu Habsburgic.

Intoleranţa religioasă, ştirbirea treptată a privilegiilor, sarcinile fiscale crescânde, au determinat în 1735 declanşarea unei răscoale a grănicerilor şi a ţărănimii, sub conducerea lui petru Seghedinaţ. Răscoala a izbucnit în Banatul de nord, dar a ajuns şi la Lipova şi, peste Mureş, la Radna. Curtea din Viena presează tot mai intens unirea bisericească a ortodocşilor cu catolicii. Drept urmare, la doi ani după executarea lui Pero Seghedinaţ în 1737, izbucneşte o nouă răscoală, condusă de călugărul Visarion Sarai. La Lipova a existat schitul lui Visarion în apropierea Crucii lui Bocu din localitate.

Răsculaţii conduşi de Horea se deplasează pe direcţia Zam-Ilteu-Săv ârşin-Bârzava şi ajung la Şoimoş şi Lipova la 9 noiembrie 1784. La 1848 intelectualii români din Lipova, în frunte cu protopopul Dimitrie Popovici Stoichescu, se alătură acţiunii revoluţionare a lui Eftimie Murgu. În jurul Lipovei se dau lupte împotriva revoluţionarilor lui Kossuth care, în drum spre Lugoj, rămâne o noapte la Radna. Primele acţiuni revoluţionare încep la Lipova în martie 1848, sub influenţa celor de la Budapesta, Viena şi Arad. La Radna, judele maghiar Adalbert Peterfy se plânge de acţiunile ţaranilor locului. Pe întreaga Vale a Mureşului au loc răscoale, sunt atacate castelele. Ca urmare, la Lipova a fost surprinsă o trupă înarmată care împuşcă patru localnici. Ţăranii din Radna s-au răsculat pentru pădurile răpite. Reacţia imperialilor a fost promptă: atacarea Lipovei. La 10 noiembrie 1848 se adună la Făget 7-8 mii de oameni care se îndreaptă spre Lipova. De la Ususău, la

11 noiembrie 1848 glotaşii pleacă spre Lipova – şi la 14 noiembrie ocupă oraşul. Încadrate în revoluţie, evenimentele din părţile Lipovei au încetat odată cu capitularea armatelor maghiare în august 1849, la Şiria, ceea ce a însemnat înfrângerea revoluţiei.

În anii 1877-1878 are loc Războiul pentru Independenţa României. În 1877 s-a constituit la Lipova Comitetul pentru strângerea ajutoarelor în bani, care s-au trimis la Crucea Roşie din Bucureşti pentru procurarea de încălţăminte, îmbrăcăminte şi medicamente pentru cei aflaţi în război. Acţiunea de colectare a fost organizată şi condusă de Elena Ţăranu, distinsă pentru meritele sale cu o înaltă decoraţie românească.

Cercurile electorale reprezentate la Conferinţa Naţională de la Sibiu din ianuarie 1892 au ales pentru Lipova pe Z. Mocioni şi pe V. Hamzea, iar pentru Radna pe I. Herbay.

Evenimentul care a marcat lupta naţională a românilor transilvăneni la sfârşitul secolului al XIX-lea a fost mişcarea memorandistă din anii 1892-1894. Şi la Lipova au avut loc în aceşti ani adunări locale şi s-au redactat petiţii locale.

Anii 1905, 1906, 1907 sunt ani de intense frământări şi în Lipova, Radna şi Şoimoş. În 1906 locuitorii Radnei şi Şoimoşului şi-au ales ca deputat în Parlamentul de la Budapesta pe Vasile Goldiş.

Primul Război Mondial a adus mari suferinţe şi pentru Lipova, Radna şi Şoimoş, lăsând în urmă morţi, răniţi, văduve de război şi orfani. În război au căzut la datorie 124 dintre cei plecaţi din Lipova pe front.

Prin hotărârile Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, anul 1918 a marcat desăvârşirea unităţii naţionale a românilor prin făurirea României Mari. Lipova, Radna şi Şoimoş au fost reprezentate la Alba Iulia de preoţii Procopie Givulescu şi Fabriţiu Manuilă din Lipova, iar din partea Societăţii Române de Lectură de Iuliu Onu şi Camil Manoilă. *Reuniunea Învăţătorilor Greco-Ortodocşi* a fost reprezentată de Iuliu Vuia şi Vasile Bogoi, *Cercul Lipova* de dr. Constantin Atanasie Misici, dr. Aurel Halic, Teodor Munteanu, dr. Aurel Ciobanu şi ţăranul Mihai Vasiescu-deputaţi de drept, iar *Cercul Radna* de Traian Givulescu şi Iancu Ştefănuţ. Comunitatea germană a fost reprezentată la Alba Iulia prin Andreas Buschman, notar public, alături de Kaspar Muth, Franz Krauter şi Emerich Reiter.

După 1918 are loc integrarea Lipovei, a judeţelor Arad şi Timiş-Torontal, între hotarele statului naţional unitar român. La Marele Sfat Naţional

participă şi dr. Vasile Avramescu, avocat la Radna, şi dr. Constantin Missici, avocat la Lipova. Iustin Marşieu mută de la Arad la Radna Comisia Administrativă a judeţului Arad.

Lipova se integrează în circuitul progreselor cunoscute de întreaga Românie în anii interbelici, cu deosebire în perioada în care primar al Lipovei a fost Sever Bocu.

În iunie 1941 se declanşează războiul antisovietic la care participă şi România – alături de Germania. În război au căzut pe frontul de vest, după întoarcerea armelor la 23 august 1944, zeci de soldaţi şi ofiţeri din Lipova. În apropierea Lipovei au avut loc mari confruntări ale armatelor horthysto-fasciste cu elevii Şcolii de subofiţeri rezervă Infanterie de la Radna, confruntări în care s-a oprit înaintarea inamicului dinspre vest în defileul Mureşului. Acţiunile de luptă ale Detaşamentului Păuliş pentru apărarea Defileului Mureşului au rămas înscrise în istoria neamului nostru. Luptele din septembrie 1944 de la Păuliş, Miniş, Ghioroc, Cuvin, Baraţca şi Cladova trebuie situate sub sintagma *Pe aici nu se trece*, ca şi cele din Primul Război Mondial de la Mărăşeşti, Mărăşti, Oituz sau de pe Jiu, ca şi cele din Al Doilea Război Mondial de la Oarba de Mureş. Tributul de sânge al Şcolii de subofiţeri din Radna pe altarul patriei a fost de 10 ofiţeri, 10 subofiţeri, 148 de elevi sergenţi şi 209 elevi soldaţi.

Instaurarea regimului comunist a însemnat şi pentru Lipova, Radna şi Şoimoş privarea de drepturi şi libertăţi a cetăţenilor. Oameni de mare valoare morală şi profesională sunt îndepărtaţi din activitate pe motiv de origine socială nesănătoasă. Exponenţii partidelor istorice tradiţionale la Lipova, precum Mihai Vasiescu, Ioan Draja şi Ion Vigi (Radna), sunt arestaţi şi aruncaţi în beciurile securităţii din Arad şi Timişoara. În anul 1950 este arestat Sever Bocu şi aruncat în închisoarea de la Sighet, unde a decedat în anul 1951.

Lipova a fost din plin marcată de evenimentele declanşate la Timişoara în decembrie 1989. Acţiunea a fost deschisă la 22 decembrie 1989 de muncitorii de la secţia din Lipova a Întreprinderii Strungul din Arad, care se deplasează încolonaţi spre Consiliul Orăşenesc. Se formează un comitet de acţiune alcătuit din 12 persoane. Manifestanţii pătrund în sediul Primăriei, aruncă în stradă cărţile, revistele şi portretele conducerii centrale de partid şi le dau foc. Din faţa Primăriei coloana manifestanţilor se îndreaptă spre Radna, la secţia Întreprinderii de Vagoane, la Fabrica de

Mobilă şi la sediul Miliției oraşului, oprindu-se mai întâi în fața cazărmii din Radna. La coloana manifestanților se alătură şi lucrătorii de la PTTR. În sediul Primăriei se constituise Comitetul de Acțiune Local şi Provizoriu. A urmat o perioadă de confuzie, nesiguranță şi neîncredere în rezolvarea problemelor care urmau să schimbe tot ce a fost până atunci. Prin ordine şi dispoziții venite de la Arad, în primele zile s-au luat măsuri de liniştire a populației, care continua să se adune zilnic în fața Primăriei. În două seri la rând oamenii au venit cu lumânări aprinse, au îngenuncheat şi s-au rugat pentru pacea oraşului şi a țării. Comitetul de Acțiune Local alege prin vot primarul Lipovei, profesorul Victor Bleahu, şi astfel se intră în normalitate. Primele alegeri cu reprezentanți ai partidelor au loc în anul 1992, având câştig de cauză PDSR.

Evoluția demografică

Din punct de vedere demografic, în anul 1475 târgul Lipova avea înregistrați 545 de locuitori contribuabili (capi de familie), la care se adaugă cel puțin 120 de săraci, adică peste 2.000 de persoane, ținând seama de media de circa 4,5 suflete pentru o familie în secolul al XV-lea.

Lipova: 1851 – 6.290 locuitori, din care 3.359 români, 2.890 germani şi maghiari, 28 evrei; 1859 – 4.220; 1869 – 7.008; 1880 – 10.515, din care 6.122 români, 2.375 germani, 1.249 maghiari, 409 romi; 1900 – 11.494, din care 6.110 români, 2.696 germani, 2.468 maghiari, 220 romi; 1910 – 12.479, din care 6.560 români, 2.625 germani, 3.047 maghiari, 247 romi; 1930 – 9.877, din care 5.845 români, 2.133 germani, 1.489 maghiari, 410 romi; 1941 – 10.939, din care 7.058 români, 2.244 germani, 1.166 maghiari, 471 romi; 1956 – 10.064, din care 7.333 români, 1.363 germani, 1.192 maghiari, 176 romi; 1966 – 11.705, din care 9.202 români, 1.304 germani, 1.070 maghiari, 129 romi; 1977 – 11.963, din care 9.683 români, 1.042 germani, 884 maghiari, 254 romi; 1992 – 12.059, din care 10.893 români, 413 germani, 619 maghiari, 134 romi; 2002 – 11.236, din care 10.489 români, 187 germani, 421 maghiari, 139 romi; 2011 – 10.313.

Radna: 1859 – 1.810 locuitori; 1869 – 2.069; 1880 – 2.136; 1890 – 2.355; 1900 – 2.413, 1910 – 2.853; 1922 – 2.491; 1930 – 2.429; 1941 – 2.305; 1956 – 2.297; 1966 – 2.060.

Şoimoş: 1857 – 1.416 locuitori; 1869 – 1.791; 1880 – 1.570; 1890 – 1.615; 1900 – 1.648; 1910 – 1.756; 1922 – 1.442; 1930 – 1.448; 1941 – 1.372; 1956 – 1.234; 1966 – 1.311.

Conform recensământului efectuat în 2011, populația orașului Lipova se ridică la 10.313 locuitori, în scădere față de cea dată de recensământul din 2002, de 11.236 de locuitori. Majoritatea locuitorilor sunt români (86,85 %). Principalele minorități sunt maghiarii (2,72 %), germanii (1,19 %) și romii (1,19). Pentru 7,58 % din populație nu este cunoscută apartenența etnică. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocşi (70,72 %), dar există şi minorități de penticostali (10,49 %), romano-catolici (6,18 %) şi baptişti (2,16 %). Pentru 7,66 % din populație nu este cunoscută apartenența religioasă.

Monumente istorice

Muzeul Orăşenesc Lipova, înființat în 1952 şi adăpostit în *Castelul Misici*, construit în secolul al XIX-lea. Alături de numeroasele obiecte de artă feudală şi de o colecție de cărți româneşti vechi, muzeul cuprinde şi colecțiile de artă ale Eleonorei Costescu şi ale lui Vasile Varga.

Biserica Ortodoxă Adormirea Maicii Domnului este una dintre cele mai vechi clădiri istorice din Lipova: datează din jurul anului 1338. Inițial, întrega construcție a avut avut caracteristicile stilului bizantin. În secolul al XVIII-lea biserica a fost transformată în exterior în stil baroc, ridicându-se apoi turnul rococo. Pictura aparține pictorilor Nedelcu Popovici şi Ştefan Tenetski. Ultima renovare este făcută de Sever Bocu în anul 1930.

Bazarul turcesc datează din perioada celei de-a doua stăpâniri otomane și impresionează prin dimensiuni. Fațada cuprinde 8 pilaştri cilindrici, legați între ei prin arcade, ce străjuiesc un larg pasaj comercial. Central, construcția este dominată de un frontispiciu triunghiular.

Vechea şcoală românească, construită în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cuprinde elemente de stil baroc.

Mănăstirea şi biserica de pelerinaj Maria Radna a fost ridicată în mai multe etape. În anul 1520 este ridicată prima capelă pe dealul Radna. Începuturile acestui lăcaş se leagă de ordinul călugărilor franciscani, care au întemeiat-o în jurul anului 1551. Biserica, începută în anul 1756 şi finalizată 26 de ani mai târziu, se remarcă prin altarul de marmură de Carrara pe care

este aşezată icoana Sf. Maria. În spatele acesteia poate fi admirată lucrarea lui I. Roskovics *Buna Vestire*. Mănăstirea a fost declarată Basilică Papală *Maica Darurilor* în anul 1992.

Monumentul Eroilor Români şi Francezi din Războiul pentru Reîntregire, monument din 1921, situat la câţiva kilometri est de Radna, la şoseaua spre Deva, restaurat în vara 2008.

Monumentul Eroilor Români din Al Doilea Război Mondial, operă comemorativă amplasată în incinta UM 01191, fiind dezvelită la 7 octombrie 1990. Autorul acesteia este Alionti Groza. Pe un postament din beton, realizat în două trepte, s-a montat o placă din marmură albă care are următoarea inscripţie: *GLORIE ETERNĂ EROILOR – DETAŞAMENTULUI PĂULIŞ – SEPTEMBRIE 1944*.

Cetatea Şoimoş, atestată documentar prima dată în 1278, a fost construită către sfârşitul secolului al XIII-lea, între anii 1272 şi 1275, de o familie nobiliară din care făcea parte *Paul, ban de Severin*, care o cedează mai întâi fratelui său Nicolae, ulterior nepotului său de frate Posa, fiul lui Ioan, în anul 1278. În conjunctura politică complicată de la finele veacului al XIII-lea şi începutul veacului al XIV-lea cetatea de la Şoimoş a ajuns sub controlul puternicului voievod al Transilvaniei Ladislau Kan (1294-1315), care a stăpânit cetatea prin interpuşi, care erau şi comiţi ai Aradului: Alexandru (castelan în jurul anului 1310), şi Dominic (comite la 1311). În anul 1311 este menţionat *Dominic, castelan de Şoimoş*, care era în acelaşi timp şi comite de Arad. Dintre comiţii şi vicecomiţii de Arad care au fost şi castelani la Şoimoş îi menţionăm pe Dionisie (în 1311), Mihai (înainte de anul 1319), Toma (în 1319), Alexandru (cândva la începutul secolului al XIV-lea), Ladislau (în 1344), Mihai (la 1351), Ştefan (la 1360), Ladislau şi Ioan (în 1398 şi 1400). Acest fapt era oarecum firesc şi uşor de explicat, deoarece cetatea Şoimoş avea ziduri şi turnuri de piatră deosebit de puternice, precum şi o poziţie geografică şi strategică greu de cucerit în caz de asediu.

Cetatea Şoimoş, de mare importanţă militară şi strategică, este întărită şi mărită de voievodul Transilvaniei Iancu de Hunedoara, imprimându-i caracteristici gotice târzii, cărora mai târziu li s-au adăugat şi unele elemente renascentiste. La cetatea din Şoimoş se mai vede într-un perete al ruinei de la nivelul etajului un frumos cadru de uşă gotică cu baghete, aparţinând ultimilor ani ai secolului al XV-lea. Însemnătatea cetăţii Şoimoş rezultă

şi din domeniul său foarte întins, care cuprindea peste 100 de sate în a doua jumătate a secolului al XV-lea, între care 79 de sate româneşti. În anul 1446, în urma unui proces, cetatea Şoimoş ajunge în stăpânirea lui Iancu de Hunedoara, care şi-a înlăturat adversarii (foştii proprietari ai cetății), acordându-le o serie de compensații, dar abia în anul 1453 stăpânirea lui Iancu a fost oficializată de tânărul rege al Ungariei Ladislau al V-lea.

În vremea regelui Matia Corvin cetatea Şoimoş a fost zălogită, fiind stăpânită de mai mulți nobili – Jan Giskra, fostul comandant husit (în 1462), când întreținerea cetății era estimată la circa 1. 000 de florini anual; între 1471-1487 de Nicolae şi Iacob Bánffy, cel dintâi fiind comite de Arad. În anul 1487 cetatea Şoimoş a fost confiscată cu forța de la nobilii maghiari din familia Bánffy, acuzați de infidelitate față de rege, ulterior aparținând lui Ioan Corvin, fiul natural al regelui Ungariei.

Biserica

Prima biserică ortodoxă de zid din Lipova pare să dateze din veacul al XIV-lea. Clădirea bisericii ortodoxe din Lipova suprapune fundațiile unui lăcaş de cult de zid mai vechi, acest lucru fiind constatat prima dată cu ocazia unei tentative de restaurare de la începutul veacului al XX-lea. Despre existența unei biserici sau chiar a unei episcopii ortodoxe la Lipova se face amintire încă de pe vremea lui Ludovic cel Mare (1342-1382). Pe vremea regelui Sigismund de Luxemburg (1387-1437), se aminteşte de episcopia Lipovei şi de cea a Timişoarei. Mitropolia Timişoarei, păstorită între 1529-1552 de mitropolitul Iosif, avea sub jurisdicția sa episcopia Lipovei. Conform tradiției locale, titularul episcopiei Lipova a fost tăiat de turci la venirea acestora, în anii 1551-1552. În anul 1563 se aminteşte la Lipova, de episcopul Daniil. Istoricul Nicolae Tincu Velea induce drept *ipoteză rațională* faptul că după ocuparea Banatului de către turci (1552), mitropolia Timişorii împreună cu episcopia Lipovei să-şi fi mutat sediul în cetatea Ienopolei. Aici întâlnim ca episcop pe la 1570 pe Matei Moise Brancovici. De aici încolo titularul episcopiei de la Lipova poartă titlul de *mitropolit al Lipovei şi Ienopolei*. A urmat apoi vlădica Sava I Brancovici, sub care scaunul mitropolitan se mută la Lipova în 1607. Ipoteza lui Nicolae Tincu Velea pare verosimilă, întrucât după mitropolitul Iosif nu se mai face amintire

de nici un mitropolit la Timişoara până la Neofit (1606), când, odată cu mutarea scaunului episcopal de la Ienopole la Lipova sub Sava I Brancovici, să se fi mutat şi scaunul mitropolitan al Timişoarei la Timişoara. De aici încolo titularul Lipovei poartă titlul de *mitropolit al Lipovei şi Ienopolei*. Alţi aşa-zişi urmaşi ai lui Sava I Brancovici, precum Nicanor, Iosif şi Ioan, nu se confirmă documentar. Între anii 1629-1643 întâlnim ca mitropolit al Lipovei şi Ienopolei pe Longhin Brancovici, nepot al lui Sava II Brancovici (1656-1683), avându-şi reşedinţa în *Mănăstirea Sfântul Nicolae* din Ienopole. Mai târziu se aminteşte un anume Sofronie, *mitropolitul cetăţii Lipova şi Gyula*, care îşi avea reşedinţa în vechea Mănăstire Hodoş-Bodrog. În toamna anului 1651, la Moscova, acesta este primit în audienţă de Alexie Mihailovici, ţarul Rusiei, solicitând ajutoare pe seama mănăstirii, semnând petiţia *Mitropolitul cetăţii Lipova-Gyula cu sediul în Mănăstirea Hodoşului, care are hramul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*. După Sofronie, între anii 1660-1664 găsim în scaunul vlădicesc al Lipovei pe Ştefan. Ultimul episcop al Lipovei este Vichentie Ioanovici (1717-1727), care ajungând în anul 1728 episcop al Aradului, se intitula *episcop al Temeşvarului şi al Lipovei şi al altor districturi care se cuvin*. Episcopia Lipovei se încorporează în acest an la dieceza Timişorii, titularul acesteia, Nicolae Dimitrievici (1728-1744), intitulându-se *mitropolit al Timişorarei şi Lipovei*, întocmai ca şi urmaşul său, Gheorghe Popovici (1745-17570, fost mitropolit al Nişului.

În 1744 călugărul Visarion Sarai, în drumul său prin satele româneşti din Ardeal, îndemnând pe români la păstrarea credinţei străbune şi la desfacerea de Roma, se opreşte la Lipova şi ridică o cruce pe dealul Lipovei, unde mai târziu se făceau pelerinaje. Crucea, fiind un simbol al rezistenţei ortodoxe împotriva unirii cun Roma, comandantul cetăţii ordonă în 1745 oprirea pelerinajului sub severe sancţiuni. Crucea, trecând prin foc, se păstrează în partea de sud a bisericii. Biserica ortodoxă din Lipova apare în evidenţele vremii respective ca mănăstire. O seamă de particularităţi ale construcţiei arată că în jurul bisericii erau chilii pentru călugări. O altă dovadă că a fost mănăstire este descoperirea în vechea pictură a celor doi părinţi aparţinând mănăstirii, Pahomie şi Teodosie. Mănăstirea a fost reactivată în 1946. Personalul monahal (93 de ieromonahi, un monah şi 3 fraţi), este adăpostit în edificiul fostei şcoli confesionale de lângă biserica mănăstirească.

Vechea *biserică ortodoxă din lemn* din Radna a fost distrusă de tunurile generalului habsburgic Bucow.

Actuala biserică ortodoxă a fost construită între anii 1886 şi 1907. Între 1965 şi 1968 a fost reparată interior şi împodobită cu pictură în tehnica frescă de pictorul Gheorghe Niţulescu. În anii 1970, 1972 şi 1975 a fost grav afectată de inundaţii. Între 1997 şi 1999 s-au efectuat reparaţii capitale exterioare.

Prima biserică din Şoimoş a fost construită sus pe vale, la locul numit *Dâmbul cu morminţi*. În apropierea acestui loc există o piatră de dimensiuni mari, având o semnificaţie mai deosebită, deoarece cu ani şi ani în urmă haiducii au ucis aici un preot şi l-au ascuns sub ea. Din această cauz, locul se numeşte *Piatra Popii*.

A doua biserică a fost construită la locul numit *Şchiopul*.

Cele două biserici au fost construite din bârne de lemn, pe o fundaţie de piatră.

Actuala biserică ortodoxă din Şoimoş a fost zidită în anul 1792 din piatră moale de *Haciniţ* (loc din apropierea satului), în formă de navă, cu tavan, având hramul *Buna Vestire*. Biserica a fost sfinţită în anul 1792 de Pavel Avacumovici, episcopul ortodox sârb al Aradului.

Biserica a fost acoperită la început cu şindrilă de brad, iar apoi a fost acoperită cu ţiglă, interiorul fiind zugrăvit, ca pictură având doar pe Iisus Pantocrator flancat de doi îngeri; iconostasul, realizat în stil baroc vienez şi pictat de Nicolae Popescu la 1875, a fost probabil primit ca donaţie sau cumpărat, nefiind perfect încadrat în planul bisericii. În anul 1923 biserica a fost restaurată pentru a doua oară. Partea interioară a fost zugrăvită, iar partea exterioară a fost acoperită cu tablă. Sfinţirea bisericii a fost făcută de Procopiu Givulescu, protopopul Radnei, la 24 noiembrie 1923. În urma celei de-a treia restaurări, făcută între anii 1965-1966, biserica a fost zugrăvită şi pe partea exterioară. Din anul 1961 biserica şi iconostasul sunt *monumente istorice*. În timp au fost făcute mai multe reparaţii interioare şi exterioare. În anul 1988 a fost realizată actuala pictură de către pictorul Matei din Arad, până în acest an a fost terminat şi exteriorul bisericii, iar turnul a fost acoperit cu tablă de aluminiu. Din anul 1998 biserica a fost împodobită cu strane noi adăugate la cele existente, Tronul Maicii Domnului, Mormânt, Casetă Sf. Masă şi alte piese de mobilier executate de sculptorul Tiberiu Popa din Arad. Au fost returnate două din cele trei clopote pe care biserica

le are, iar în curtea bisericii a fost ridicat un *Monument al Eroilor Şoimoşeni* căzuţi în cel de-Al Doilea Război Mondial. În anul 2014 acoperisul bisericii a fost schimbat cu unul de tablă. Tabloul statistic cuprinde 167 de familii şi 315 credinciosi.

Au slujit în biserica ortodoxă din Şoimoş următorii *preoţi*: Marcu Pop, Petru Popa – 1746-1778; Petru Săvulescu, Pavel Avram – 1778-1779; Ioan Popovici – 1779-1796; Grigore Popovici – 1790-1794; Stancu Rachici – 1794-1826; Pavel Teleşan – 1796-1808; Avram Putici – 1800-1808; Marian Popovici – 1808-1834; Ilie Rachici – 1815-1856; Ilie Popovici – 1816-1829; Zamfir Popovici – 1829-1848 (împuscat în uşa bisericii la Revoluţia din 1848); Ioan Papp – 1826-1837; Grigorie Dimitrievici – 1828-1839; Alex Popescu, Ioan Cefa – 1839; Petru Popovici – 1839-1841; Ioan de Cotioba – 1841-1872; Gheorghe Popp, Teodor Tripon – 1851-1852; Moise Magdu – 1848-1900; Iosif Vuculescu – 1873-1921 (fiu al satului); Ilie Ghebeleu – 1913-1970; Ioan Chenez – 1970-1985; Nica Alexandru Miclea – 1986-1998; Vasile Jivănescu – 1998 (fiu al satului).

Biserica catolică

Mănăstirea franciscanilor conventuali din Lipova (comitatul Arad), dedicată Sfântului Ludovic din Toulouse, este menţionată în anul 1325 ca fiind o ctitorie a regelui Carol Robert. Construirea mănăstirii a început în perioada în care regele a rezidat mult la Timişoara, înainte de a-şi fi cucerit capitala. Finalizarea construcţiei mănăstirii a fost realizată după moartea lui Carol Robert, de regina Elisabeta Lokietkowna, din dinastia poloneză, în timpul domniei lui Ludovic I de Anjou. În anul 1349, ajungând înaintea papei Clement al VI-lea, regina îşi revendică singură ctitoria. În urma solicitării reginei văduve, suveranul pontif îi acordă drept la indulgenţe, acordate pe timp de un an şi 40 de zile. Adunări ale ordinului franciscan sunt semnalate la Lipova în anii 1345, 1352, 1359. Franciscanii din Lipova, prin privilegiu regal, erau scutiţi de vama sării pe râul Mureş. În veacul al XIV-lea a existat în Lipova şi o comunitate catolică, Nicolae, parohul bisericii catolice, fiind înscris în registrele de dijmă papală din 1333 cu o marcă şi 33 de banali, în anul 1334 cu 32 de groşi şi un banal, iar în 1335 cu 40 de banali. În anul 1398 este menţionat în Lipova preotul pleban Ştefan. Biserica parohială catolică din Lipova a făcut parte din structura

arhidiaconatului catolic de Arad, din episcopia Cenadului. În 1373-1374 preotul Ştefan al lui Ioan din Lipova, din dieceza Cenad, devine arhidiacon de Satu Mare în biserica de Alba, în episcopatul catolic al Transilvaniei.

În anul 1520 o văduvă pioasă ridică prima capelă pe dealul Radna. După 1551 capela va sluji credincioşilor şi călugărilor franciscani refugiați pe malul nordic al Mureşului din cale năvălitorilor turci. În 1695 turcii incendiază capela franciscanilor din Radna. În mod miraculos, icoana Maicii Domnului nu a ars. În anul 1756, la sărbătoarea Rusaliilor, are loc aşezarea pietrei de temelie a unei noi biserici – *Maria Radna*, care dăinuie până în zilele noastre. Actuală biserică, începută în 1756 şi terminată în 1782, este dominată atât în interior cât şi în exterior de stilul baroc. În anul 1992 se conferă bisericii de pelerinaj *Maria Radna* titlul de *Basilica Minor*. La 10 octombrie 2003 călugării franciscani părăsesc mănăstirea Maria Radna, din lipsă de frați, conducerea acestui lăcaş de pelerinaj revenind clerului diecezan.

Învățământul

Unii locuitori ai Lipovei manifestau interes pentru studii, urmând cursurile unor universități din străinătate. Astfel, în anul 1385 *Petrus de Lyppua* (Lipova), a obținul bacalaureatul în arte *(Baccalaureatus Artium*), la Universitatea din Viena, studiind cele 7 arte liberale. În veacul al XV-lea mai mulți tineri din oraşul Lipova studiază în universități prestigioase din Europa (Viena, Cracovia, Padova), dar numai tinerii provenind din familii înstărite puteau frecventa studii universitare, întrucât la taxele de studii, destul de ridicate, se adăugau cheltuielile de întreținere şi procurarea cărților manuscrise şi imprimate. În general, cele mai costisitoare erau studiile de medicină, drept şi teologie, comparativ cu facultățile de arte liberale. Faptul că în veacurile XV-XVI mulți tineri din Lipova studiază la universități din Europa Centrală presupune implicit funcționarea unei şcoli în oraş, în limba latină.

Christianus Lodie din Lipova era student la Universitatea din Viena în 1414. La aceeaşi universitate din Viena frecventează cursurile în anul 1421 *Petrus* şi *Gerhardus* din Lipova, iar în 1424 *Petrus Johannes*; în anul 1437, la Viena erau studenți *Michael* şi *Valentinus*; în acelaşi centru universitar sunt menționați *Maternus Andreas* (în 1441), *Wenceslaus de Lippa* (în 1443),

Egidus Lucas (în 1445), *Benedictus Petri* (în 1449 şi 1451), *Paulus Petri* şi *Thomas Johannis* (în 1494), şi *Georgius* (în 1498).

La Facultatea de arte liberale din cadrul Universităţii din Viena, în anul 1451, *Benedictus de Lippa* (Lipova) a susţinut un „*examen determinatium seu baccalariandorum*”, adică un test preliminar condus de un magistru, care acoperea domeniile gramaticii şi logicii, având o mare importanţă pedagogică, fiind o modalitate de evaluare a gradului în care cursanţii stăpâneau în primul rând limba latină, apoi argumentarea, elocinţa şi retorica. *Michael de Lippa* (Lipova), a urmat cursurile Universităţii din Viena, apoi cursurile Facultăţii de Drept a Universităţii din Padova (menţionat în 1442), unde a obţinut doctoratul în ştiinţe juridice în anul 1448.

Spre spaţiul cultural polonez, spre universitatea din Cracovia, s-au orientat mai mulţi studenţi din Lipova: *Petrus Fabiani* (menţionat în 1457), *Michaelis Achyady* (în 1465), *Barnabas Alberti* (în 1468), *Valentynus Georgii* şi *Ladislau Alberti* (în 1469), *Mathias Ladislai* (în 1478), şi *Bartholomeus Matei* şi *Ambrisius Nicolai* (în 1483).

Intenţia principelui Sigismund Bathory de a înfiinţa un colegiu catolic în Lipova s-a dovedit a fi un proiect nerealizabil din cauza permanentei ameninţări turceşti şi a dificultăţilor financiare de a susţine o şcoală în acel mediu *parţial eretic, parţial ortodox*. La Lipova, la începutul veacului al XVII-lea, în 1607, este menţionată o *şcoală* (*schola literalia),* localizată pe Strada Timişoara, numită şi Strada Mănăstirii, probabil o şcoală a conventului franciscan din oraş. Nu cunoaştem disciplinele predate în şcoala din Lipova. Documentele din epocă menţionează casa din Lipova a lui *Iacob Literatul de Alba Iulia*, un intelectual format în şcoala capitulară din Alba Iulia, îndeplinind funcţia de *tricesimator* (*încasator al vămii*), şi prefect al „portului” pentru transportul sării la Vărădia de Mureş. Un *Ştefan Literatul*, familiar al lui Ioan Lugasi, căpitanului cetăţii Lipova, este dăruit de principele Transilvaniei cu o casă în Lipova, localizată pe Strada Sârbească.

În timpul ocupaţiei turceşti, în veacurile XVI şi XVII, în oraşul Lipova au funcţionat 7 şcoli elementare (Victor Ţârcovnicu), numite *mektebe*, şi, probabil, unele şcoli medii la fel ca cele din Timişoara şi Cenad. Astfel, în oraşul Lipova, în perioada otomană, în veacul al XVII-lea, funcţiona şi o *medrese* (şcoală superioară de teologie), care poseda o sală mai mare pentru cursuri şi rugăciune, uneori deschisă spre o curte, iar elevii locuiau

în apropierea şcolii, în mai multe chilii în faţa cărora se întindea de jur-împrejur un culoar acoperit, deschis spre curte. Adeseori, atât chiliile elevilor cât şi coridorul erau acoperite cu mai multe cupolete, într-un colţ al incintei fiind aşezate latrinele.

Odată cu noua stăpânire habsburgică, în Lipova, la începutul veacului al XVIII-lea, se reînfiinţează şcoala elementară catolică, în contextul creşterii numerice a comunităţii catolice. Este însă dificil de precizat momentul exact al înfiinţării primei şcoli elementare româneşti din Lipova, în contextul opiniilor divergente exprimate în literatura de specialitate. Chiar Victor Ţîrcovnicu se contrazice, susţinând alternativ două date diferite-1730 şi 1735. Conform unor situaţii statistice ale şcolilor ortodoxe din Episcopia Timişoarei întocmite în anul 1770, şcoala românească din Lipova şi-ar avea începuturile în anul 1737. Vasile Popeangă apreciază că şcoala românească din Lipova exista din 1737, pe baza unui raport al administraţiei districtului din 22 noiembrie 1770, care afirma categoric că şcoala din Lipova funcţiona de 33 de ani (1737). Conscripţia din anul 1758 a eparhiei Timişoarei ne oferă informaţii despre activitatea şcolară a unor dascăli Lipova. În anul 1758, în localitatea Ususău se afla preotul Dimitrie Marianovici, de 45 de ani, care învăţase carte la Lipova cu magistrul Rake (Racu). Dacă luăm în considerare vârsta preotului ortodox în anul 1758, înseamnă că el beneficiase de instrucţie în Lipova cel puţin cu trei decenii în urmă, deci în jurul anului 1730. Acelaşi dascăl din Lipova l-a pregătit şi pe preotul Gheorghe Popovici din Mănăştur, originar din părţile arădene. Magistrul Reke (Racu), a pregătit mulţi din preoţii din satele de pe valea Mureşului în primele decenii ale veacului al XVIII-lea.

Cu activitatea de pregătire a tinerilor pentru preoţie se ocupa şi protopopul Rista din Lipova, care l-a instruit pe preotul Petru Popovici, care avea 44 de ani în 1758, deci el fusese şcolarul protopopului Rista cu 20-25 de ani înainte. În anul 1774 Teodor Iancovici a alcătuit un proiect de dezvoltare a şcolilor din districtul Lipova.

Din recensământul efectuat în 16 septembrie 1777 reiese că în protopopiatul ortodox al Lipovei funcţionau 5 şcoli: la Lipova, la Căpâlnaş, la Cuveşdia, la Sânicolaul Mic şi la Chesinţ. Şcolile erau întreţinute de comunităţile locale, nobilii contribuind doar în rare cazuri la constituirea fondului şcolar şi la construirea localului de şcoală. Dacă şcoala nu avea local sau nu se putea construi din cauza fondurilor insuficiente, cursurile se desfăşurau într-o casă închiriată sau în locuinţa învăţătorului.

În anul 1768 a fost înaintată episcopului ortodox al Timişoarei o situaţie a clerului eparhial şi a şcolilor existente la acea dată. Conform acestor date, provenite şi ele din surse arhivistice, rezultă că în districtul Lipovei funcţionau 3 şcoli, cu 40 de elevi, în care predau 3 învăţători, 2 dascăli fiind sârbi şi unu român, care asigurau învăţarea scrisului, cititului şi socotitului. În anul 1770 şcoala primară din Lipova era frecventată de 30 de copii, iar salariul anual al dascălului era în acelaşi an 1770 de 80 de florini, plătiţi de părinţii elevilor, care suportau şi cheltuielile de cumpărare a lemnelor de foc şi a lumânărilor. Administraţia oraşului îi asigura învăţătorului o casă în care locuia şi în care se derula şi procesul de învăţământ.

În anul 1773 a fost construit în Lipova un nou local pentru şcoală, iar învăţătorul Moise Petrovici era salarizat începând cu 1 martie 1774 cu 100 de florini anual şi 12 stânjeni lemne de foc. În anul 1774 şcoala din Lipova este numită *capitală* sau *principală*, şi aici, similar cu alte şcoli din Caransebeş, Lugoj şi Timişoara, învăţământul trebuia să se desfăşoare conform normelor noi în vigoare şi cu metodele pedagogice propagate de Felbiger.

În jurul anului 1774 s-a mai înfiinţat o şcoală elementară în Lipova, presupunere sugerată de un document dat la Timişoara în 1774, dar editat doar sub forma unui rezumat ce cuprinde lista şcolilor primare nou înfiinţate în Banat în 1774, cu numele învăţătorilor şi retribuţiile acestora. Numărul elevilor de la şcoala primară din Lipova a crescut considerabil la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul veacului al XIX-lea. În anul şcolar 1788-1789, la şcoala ortodoxă din Lipova erau înscrişi 62 de elevi, din care 22 frecventau şcoala regulat. În anul şcolar 1791-1792 erau înscrişi 52 de elevi, din care 26 frecventau şcoala regulat. Acelaşi număr de elevi, 52, era înregistrat în cataloage şi în anul şcolar 1795-1796. În anul şcolar 1801-1802 erau înscrişi la şcoala primară din Lipova 80 de elevi, din care 58 frecventau regulat şcoala. În anul şcolar 1807-1808 directorul Grigore Obradovici a vizitat şcolile naţionale din Banat şi a alcătuit un *darium* în care a notat sumare observaţii despre şcolile inspectate. La Lipova, Grigore Obradovici a constatat prezenţa unui număr de 115 elevi care *sunt inventivi, primesc o bună educaţie*. La începutul veacului al XIX-lea şcoala românească din Lipova s-a integrat în mişcarea naţională a românilor din părţile Aradului, iar învăţătorii şi directorul local al acestei şcoli, Lazăr Roşu, au sprijinit lupta dusă de Moise Nicoară pentru afirmarea politică a românilor din Transilvania, Banat şi părţile vestice.

În tabelul şcolilor elementare înfiinţate în 1786 prin decizia Comisiei Aulice este menţionată şi cea din Radna. Conscripţia din anul 1791 consemnează informaţia că activitatea şcolară se desfăşura într-o casă închiriată. Salariul învăţătorului Sava Popovici era de 120 de florini anual. Cursurile şcolii primare din satul Radna, din apropierea Lipovei, erau frecventate şi de copii din Şoimoş şi Odvoş, care în documentele şcolare ulterioare apar ca fiind şcoli independente. Învăţătorul Petre Georgevici a fost transferat în 1799 de la şcoala din Sâmbăteni la şcoala din Şoimoş, ceea ce indică existenţa unei activităţi şcolare organizate. În anul 1796 şcoala din Radna avea un local propriu (o sală de clasă), iar salariul învăţătorului era de 100 de florini anual şi lemne de foc. Aceeaşi leafă (100 florini), avea şi învăţătorul din Şoimoş. Fiecărui învăţător din Radna şi Şoimoş i se repartizaseră cîâte 4 lanţuri de pământ.

Înainte de Primul Război Mondial fiinţau la Lipova, localitate încadrată administrativ în comitatul Timiş, gimnazii şi licee cu predare în limba română, maghiară şi germană. Instituţia care a precedat activitatea gimnaziului mixt din localitate s-a numit *Şcoala civilă* şi a fost înfiinţată în anul 1874. Era o şcoală de băieţi, cu limba de predare maghiară şi durata de şcolarizare de şase ani. La început, subvenţionarea ei intra în grija magistratului oraşului Lipova, iar din anul şcolar 1883-1884 a fost preluată de stat.

Şcoala civilă din Lipova a funcţionat sub această denumire până în anul şcolar 1918-1919, când devine *Şcoală Medie (Civilă) de Stat pentru Băieţi*. În anul şcolar 1924-1925 *Şcoala Medie Civilă de Stat pentru Băieţi* din Lipova avea ca director pe profesorul Gheorghe Rusu, absolvent al Academiei pentru pregătirea profesorilor de la Budapesta. Corpul profesoral era alcătuit din următorii profesori titulari: Simion Crăciunescu-maestru titular *dexterităţi* (decedat în 1923), Vasile Debău (absolvent de teologie cu diplomă de profesor, paroh local), Martin Erdelyi (absolvent al Şcolii de Arte şi Meserii din Budapesta), Alexa Grivu (absolvent al Universităţii din Cluj) – *matematică-fizică*, şi Petru Isdrăilă (absolvent al Universităţii din Cluj) – *ştiinţele naturii* şi *chimie*. Pe disciplinele vacante suplineau profesorii Aurel I. Lepădatu, profesor la Şcoala Comercială – *limba franceză*, Emilia Molnar, profesor la Şcoala Medie de Fete – *limba română*, Ioan Oiţă, şeful Serviciului Poştal Lipova – *limba franceză*, şi Teodor Selagian, director al Şcolii Comerciale – *limba română*. Începând cu anul şcolar 1928-1929

şcoala îşi schimbă din nou denumirea, devenind *Gimnaziul de Băieţi*, iar în anii 1934-1938 se va numi *Gimnaziul Mixt* din Lipova. A avut sediu comun cu *Şcoala Comercială* din Lipova, fiind condus de acelaşi director şi utilizând acelaşi corp profesoral. La 1 septembrie 1938 cele două şcoli secundare au fuzionat.

Învăţământul comercial românesc în judeţul Arad a debutat la 20 iunie 1919 la Lipova, când autorităţile române au luat în primire localul şi bunurile fostei *Şcoli Comerciale Medii Maghiare* din localitate. *Şcoala Superioară de Comerţ* a fost una din primele unităţi şcolare de învăţământ românesc deschise în vestul ţării după 1918. Organizatorul şi directorul noii şcoli a fost profesorul de matematică Vasile Suciu, personalitate a învăţământului românesc arădean, autorul unei tabele de logaritmi cu cinci zecimale. Pentru a face faţă numărului în continuă creştere de elevi veniţi din alte localităţi, s-a ridicat clădirea nouă a internatului, cu 50 de locuri, care a fost inaugurată la 24 septembrie 1924, în prezenţa ministrului instrucţiunii, dr. Constantin Angelescu, şi a preşedintelui comitetului şcolar, Sever Bocu. Ministrul Constantin Angelescu a dat şcolii suma de 250.000 de lei, iar Gheorghe Cipăianu, senator de Lipova, a pus la dispoziţia şcolii imobilul şi 25 de iugăre de pământ. Şcoala avea şi o bibliotecă cu un consistent fond de carte. În anul 1924 şcoala primeşte 202 cărţi din partea profesorului universitar Traian Lalescu şi încă 198 de cărţi din partea generalului Ştefan Stoica din Lipova. Ca discipline de specialitate, în programă figurau *aritmetica comercială*, *stenografia*, *corespondenţa comercială*, *contabilitatea* şi *lucrări de birou*. De asemena, alături de disciplinele de bază, un loc important în planul de învăţământ îl ocupa studiul limbilor străine – limba germană şi limba franceză. În afara orelor de curs, profesorii şi elevii au organizat spectacole omagiale cu prilejul zilelor naţionale, iar banii adunaţi s-au donat pentru ridicarea unui monument al slujitorilor şcolii căzuţi în Primul Război Mondial. La 10 decembrie 1921 s-au pus bazele *Societăţii de lectură Atanasie Mariensc*u, care a debutat încă din 1920 sub forma unui curs de limba română de două ore pe săptămână, pentru toţi elevii veniţi la noua şcoală, curs destinat a-i familiariza pe elevi felul de judecată românească şi parţial şi cu literatura română. Societatea de lectură a elevilor Şcolii de comerţ din Lipova, condusă de profesorul Teodor Selagian, a contribuit la aprofundarea de către elevi a limbii şi literaturii române şi a produs chiar mici creaţii literare.

La 20 iunie 1919, după ce armatele franceze au părăsit oraşul, autorităţile române iau în primire localul şi bunurile şcolii. La 1 octombrie 1919 se deschide anul şcolar la cele două şcoli. *Şcoala Superioară de Comerţ* îl are ca director pe profesorul Vasile Suciu.

Începând cu anul 1920 şi-a început activitatea *Şcoala medie de stat pentru fete* din Lipova. Noua instituţie de învăţământ avea sediu comun cu *Şcoala superioară de comerţ* locală. În anul şcolar 1928-1929 şcoala şi-a schimbat denumirea în *Gimnaziul de stat pentru fete*, menţinându-l până la desfiinţare, în anul 1930.

Înainte de 1918, pe lângă şcolile de stat şi cele confesionale româneşti, a funcţionat şi o şcoală confesională pentru fete, fondată de Dieceza de Cenad, subvenţionată de comunitatea bisericească romano-catolică din Lipova şi condusă de călugăriţele *Mănăstirii Notre Dame* din localitate. La înfiinţare, în anul 1875, era organizată ca o şcoală primară, ca apoi, începând cu anul şcolar 1892-1893, să i se adauge, în cadrul aceleaşi conduceri, şi clasele proprii şcolii civile. Şcoala avea o programă analitică asemănătoare cu cea a şcolilor de stat, cu deosebirea că procesul de instruire era încredinţat îndeobşte călugăriţelor. Limba de predare a fost la început maghiara, iar din anul 1919 a devenit germana. Denumirea şcolii a devenit în anul 1928 *Gimnaziul romano-catolic de fete* Lipova, sub care a rămas până la desfiinţare, în anul 1948.

La 1 septembrie 1936 Şcoala Superioară de Comerţ se reorganizează ca *Liceu comercial*, iar cele două şcoli medii, de băieţi şi de fete, se transformă în gimnaziu mixt. Începând cu anul şcolar 1938-1939 clasele gimnaziului mixt sunt ataşate liceului comercial şi funcţionează în lichidare până la sfârşitul anului şcolar 1940-1941. Liceul comercial a funcţionat cu 8 clase până în anul şcolar 1945-1946, când ia fiinţă gimnaziul unic, iar clasele cursului inferior al liceului se lichidează. Gimnaziul unic îşi mută sediul în localul preluat de şcoala confesională catolică de fete *Notre Dame*, şcoală condusă de călugăriţele romano-catolice. În acest local se petrece o parte din acţiunea romanului *Mara* al lui Ion Slavici: Persida, fiica Marei, a fost eleva acestei şcoli.

Oraşul Lipova a reprezentat de asemenea, între cele două războaie mondiale, un *centru de perfecţionare a învăţătorilor*. Se cuvine a se menţiona în acest sens derularea *Cursurilor de vară* de la Băile Lipova dintre anii 1934-1938, care, prin modul de desfăşurare şi prin implicarea efectivă a

unor personalităţi ale ştiinţei şi culturii româneşti, în frunte cu Constantin Rădulescu-Motru, s-au transformat în *Universitatea de vară* (1938-1939), cu un prestigiu binemeritat în întreaga ţară.

Până la reforma învăţământului din 1948 au continuat să funcţioneze în oraş, ca şcoli primare de stat, şcoala primară românească şi şcoala primară germană în Lipova, şcoala primară română şi maghiară din Radna şi şcoala primară din Şoimoş, iar în localul sinagogii a funcţionat şi o şcoală confesională evreiască. Mai trebuie menţionat că între anii 1929-1936 a funcţionat pe lângă corporaţia meşteşugărească din oraş o şcoală de ucenici. Cursurile se ţineau în localul şcolii primare şi în cel al liceului comercial.

După reforma învăţământului din anul 1948, în condiţiile instaurării regimului comunist, au loc schimbări radicale şi domeniul învăţământului. Între anii 1948-1952 funcţionează *Şcoala Tehnică de Administraţie Economică* (mixtă), care îşi schimbă denumirea din anul şcolar 1949-1950 în *Şcoala tehnică de administraţie economică mixtă româno-maghiară*. Din anul şcolar 1950-1951 Şcoala Tehnică de Administraţie intră în lichidare. Astfel, învăţământul comercial este întrerupt şi înlocuit cu învăţământul agricol, şcoala primind denumirea de *Şcoala Medie Tehnică Horticolă Mixtă româno-germană*, care ia fiinţă în anul şcolar 1950-1951 şi funcţionează până la sfârşitul anului şcolar 1954-1055. După această dată şcoala îşi va schimba denumirea, devenind *Centrul Şcolar Agricol*, şi îşi deschide cursurile începând cu anul şcolar 1955-1956. Centrul Şcolar Agricol cuprindea patru şcoli profesionale de ucenici, cu specializările *agricultură*, *legumicultură*, *amelioraţiuni agricole* şi *horticultură*. Între anii 1955-1960, în cadrul Centrului Şcolar Agricol a mai funcţionat şi *Şcoala tehnică de hidroamelioraţii*, ca şcoală postliceală. În anii şcolari 1962-1963 şi 1963-1964 funcţionează în cadrul Centrului Şcolar Agricol şi *Şcoala tehnică de maiştri horticultori*, cu durata de doi ani. În anul şcolar 1962-1963, ca urmare a înfiinţării şcolilor profesionale de ucenici, în cadrul Centrului Şcolar Agricol ia fiinţă *Şcoala Tehnică Agricolă*, cu următoarele specializări: *agricultură*, *horticultură* şi *contabilitate agricolă*. Specializările *agricultură* şi *horticultură* s-au lichidat în anul şcolar 1964-1965, rămânând în continuare să funcţioneze numai specializarea contabilitate agricolă. *Şcoala Tehnică de Contabilitate Agricolă* s-a lichidat în anul şcolar 1968-1969. În anul 1966 se înfiinţează *Liceul Agricol* din Lipova cu specialitatea *contabilitate şi merceologie agricolă*. Între anii 1991-2000 liceul a funcţionat sub denumirea

de *Grupul Şcolar Agricol*, pentru ca din anul 2000 să devină *Grupul Şcolar Sever Bocu*.

Între anii 1948-1958 au funcționat în oraş patru şcoli elementare de 7 ani, două şcoli româneşti – la Lipova şi la Radna, o şcoală germană şi o şcoală maghiară. În anul şcolar 1953-1954 la Şcoala elementară română din Lipova se extinde planul de şcolarizare cu 2 clase a VIII-a: una română şi una germană. În acest fel şcoala se transformă în *Şcoală Medie de 10 ani*, cu secție germană la clasele VIII-X, urmând să funcționeze în acelaşi local. În primul an şcolar noua şcoală medie de cultură generală a funcționat cu un efectiv de 222 de elevi la clasele I-IV, 169 de elevi la clasele V-VII şi 86 de elevi la cele două clase a VIII-a. În anul 1956 şcoala dă prima promoție de absolvenți ai clasei a X-a. În acelaşi an se înființează pe lângă şcoală şi un curs seral cu 36 de elevi în clasa a VIII-a.

La 15 septembrie 1958 spațiul de şcolarizare se măreşte prin luarea în primire a localului fostei şcoli elementare maghiare, şcoală care, din cauza reducerii mari a numărului de elevi, rămâne în lichidare cu clasele I-IV, iar clasele V-VII se mută la Ghioroc. Din anul şcolar 1957-1958 Şcoala Medie de 10 ani devine şcoală medie de 11 ani, cu secție germană şi curs seral. La 15 septembrie 1959 se face unificarea cu şcoala elementară de 7 ani germană – şi astfel şcoala medie are secție germană completă, cu clasele I-XI. La 10 septembrie 1959 se înființează pe lângă şcoala medie o şcoală profesională de meserii, cu profil metalurgic, având durata de trei ani. În anul I sunt înscrişi 37 de elevi. Această şcoală a dat o singură promoție.

În anul şcolar 1965-1966, Şcoala medie devine *Liceul Lipova*, care va deveni în 1970 *Liceul de cultură generală Lipova*, iar cursurile liceale se măresc la 4 ani. Începând cu anul şcolar 1974-1975 o nouă organizare a şcolilor stabileşte structurarea învățământului liceal în două trepte, iar denumirea şcolii se schimbă în cea de *Liceu real-umanist*. În anul şcolar 1977-1978 liceul din Lipova îşi schimbă profilul, devenind *liceu industrial*, patronat de fabrica de strunguri din Arad, secția Lipova.

Personalități

Sever Bocu (1874-1951), s-a născut la Șiștarovăț, Timiş. Urmează cursurile şcolii primare în satul natal, iar cursurile gimnaziale şi liceale la Şcoala Superioară de Comerț din Lipova, finalizându-le la Arad. Studiile

superioare le urmează la Academia Comercială din Viena şi la L'Ecole des Hautes Etudes din Paris. Între anii 1899-1912 este redactor şi director al *Tribunei Poporului* şi al *Tribunei* din Arad. Se înrolează ca voluntar şi participă la luptele ce se dau pe Jiu în Primul Război Mondial. Ca membru al Comitetului celor 12, semnează declarația de război împotriva Austro-Ungariei şi, drept urmare, autoritățile imperiale îl condamnă la moarte în contumacie. În anul 1917 înființează la Kiev gazeta *România Mare*, care apare în 1919 la Paris. În capitala Franței desfăşoară o intensă activitate publicistică publicând *Les legions roumaines de Transylvanie, L'iredentisme roumain* şi *La question du Banat.* Conferința de pace de la Paris (1919-1920), încheie un capitol din viața lui Sever Bocu. Se întoarce la Lipova şi începe drumul spre oameni. Editează publicațiile *Voința Banatului* (1921), şi *Vestul.* Din anul 1922 va fi neîntrerupt în fruntea Uniunii voluntarilor români din Primul Război Mondial, depunând eforturi susținute pentru împroprietărirea lor. Redactează şi conduce timp de trei ani *România*, organul de presă al Partidului Național Român. La 12 ianuarie 1923 este ales preşedinte al Organizației Partidului Național Român din județul Timiş-Torontal, iar din 1926 preşedinte al organizației Partidului Național Țărănesc din județul Timiş-Torontal. Prezența sa în viața publică este tot mai restrânsă după 1938, limitându-se la activitatea parlamentară şi unele participări la manifestări cu caracter cultural – discursuri, conferințe publice. În anul 1940 se numără printre cei mai îndârjiți contestatari ai Dictatului de la Viena. În anii 1940-1944 va susține o serie de conferințe, mai ales pe teme istorice, în care argumentează drepturile românilor asupra teritoriilor cedate. La 28 aprilie 1941 a întemeiat *Asociația Luptătorilor Bănățeni*, care reunea voluntari din Primul Război Mondial. Retras din viața publică o perioadă de timp, revine pe scena politică în urma loviturii de stat de la 23 august 1944. Este arestat de comunişti în noaptea de 5 spre 6 mai 1950 şi întemnițat. A murit pe 21 ianuarie 1951, în închisoarea din Sighetul Marmației.

Atanasie Marian Marienescu (1830-1915), s-a născut la Lipova (Timiş). Clasele primare le urmează la Lipova. Studiile gimnaziale şi liceale le face la Liceul Minoriților din Arad, cu întrerupere din cauza evenimentelor de la 1848. După revoluție continuă liceul, urmând cursurile clasei a VII-a la Timişoara, iar clasa a VIII-a la Gimnaziul Piarist din Budapesta. A urmat apoi ştiințele juridice la Universitatea Regală din Budapesta şi Universitatea

din Viena. În 1856 promovează examenul de magistratură, iar în 1857 examenul administrativ de stat. La 21 martie 1861 obține diploma de doctor *utriusque juris* la Universitatea din Budapesta. După terminarea studiilor universitare se întoarce în oraşul natal, unde face practică de avocat stagiar. În anul 1862 obține diploma de avocat promovând examenele de cenzură la Budapesta. Întorcându-se în Banat, se stabileşte la Lugoj şi începe să profeseze ca avocat, dar preferă magistratura. La 31 octombrie 1862 este numit asesor la Tribunalul din Lugoj, apoi la tribunalul din Oravița (1868). După reorganizarea tribunalelor regeşti în 1871, dr. Atanasie Marienescu este numit judecător la Tribunalul din Oravița, apoi la Tribunalul din Timişoara. La 4 decembrie 1880 este avansat consilier supleant al Curții de Apel din Budapesta, iar la 5 octombrie 1885 este numit consilier la această Curte. În 1891 este mutat consilier la Curtea de Apel din Oradea În anul 1899 s-a pensionat şi s-a stabilit la Sibiu, unde a murit la 6 ianuarie 1915.

Ioan Hozan (1846-1909), s-a născut la 6/18 august 1846 la Şoimoş (Arad). Clasele primare le-a urmat în satul natal. Rămas orfan de ambii părinți, este îndrumat pe calea învățăturii de părintele paroh Moise Magdu, la Liceul maghiar din Arad. Aici urmează studiile gimnaziale până la terminarea clasei a VI-a. Ultimele clase de liceu le face la liceul din Beiuş, în limba română. După examenul de maturitate (*bacalaureat*), pe care l-a trecut cu mențiunea *preclarus et laudabilis*, se reîntoarce la Şoimoş. În casa tutorelui său, discuțiile în legătură cu viitoarea carieră au luat un curs nou. Părintele Magdu insista cu tot dinadinsul ca fiul său sufletesc să urmeze teologia, dar Ioan Hozanu era hotărât să urmeze medicina, astfel că la finalizarea studiilor liceale urmează cursurile de medicină la Universitatea din Viena (1865-1873). După absolvirea studiilor de medicină, în baza pregătirii sale de până atunci, a fost numit medic secundar la Spitalul Wieden, care avea patru secții: medicină internă, chirurgie, boli de femei şi oftalmologie. După o practică de doi ani, ajunge în anul 1875 asistent, câştigându-şi o frumoasă reputație atât printre şefii şi colegii săi cât şi în rândurile publicului. La recomandarea doctorului Lindhardt, directorul Spitalului Wieden, Ioan Hozanu ajunge asistent la stabilimentul de hidroterapie Brunlbad din Viena. Pe lângă noua slujbă la Băile Grafenberg, Ioan Hozanu şi-a asumat în continuare postul de asistent atât la Wiedner Krankenhaus cât şi la Brunlbad. Perspectiva de a crea noi posibilități de afirmare nu numai hidroterapiei, ci şi fizioterapiei, l-a determinat să

accepte preluarea conducerii stabilimentului Grafenberg (1878). A luat parte şi la viața național-bisericească, fiind ales deputat în sinodul diecezan al eparhiei Aradului între anii 1893-1896, deplasându-se în acest scop de la Viena la Arad. În anul 1900 părăseşte pentru totdeauna plaiurile romantice ale Sudeților, stabilindu-se la Braşov. A murit la 3 aprilie 1909, la Braşov.

Ioan Tuducescu s-a născu în anul 1841 în localitatea Câmpenii de Sus (Bihor). În anul 1857 a absolvit cursurile Preparandiei din Arad. Între anii 1857-1867 este învățător la Băița Montană, în Munții Apuseni, iar din toamna anului 1867 până în 1923 la Lipova. În 1870 ia inițiativa întemeierii *Reuniunii învățătorilor greco-orientali din cercul şcolar al Lipovei*. A fost autor de manuale şcolare pentru clasele primare – *Istoria românilor* (1876). Acest manual de istorie a fost interzis de autorități după câțiva ani. În 1872 a fost supus unei severe anchete pentru că *„... doctrinele ce le propagă sunt în aspră contrazicere cu starea politică a statului*". În 1876 tipăreşte manualul *Introducere în economie*, iar în anul următor manualul *Socoată teoretică şi practică*, urmat în 1878 de *Limba românească*, toate tipărite la Arad. În 1880 tipăreşte un nou manual şcolar, *Micul legendar pentru şcolile primare*, iar în 1893 apare *Miculu Abecedaru ilustratu în unsulu şcoleloru primare*. În anul 1885 văzuse lumina tiparului manualul *Exerciții intuitive*, tipărit la Arad, iar un an mai târziu *Abecedarul german-român*. În 1891 tipăreşte *Istoria naturală*, iar în 1893 *Tipuri din istoria universală* (Arad), în care reuşeşte integrarea istoriei românilor în istoria universală. A fost inițiatorul corului din Lipova şi membru activ al Societății de Lectură din localitate. Prețuirea şi cultivarea limbii române au fost preocupările sale de o viață întreagă.

Aurel Halic s-a născut la 7 august 1859 la Bârsa (județul Arad). Urmează şcoala primară în satul natal şi continuă studiile secundare la Liceul de Stat din Arad, unde promovează bacalaureatul în 1879. Urmează cursurile Universității din Budapesta, specializându-se în medicină. După finalizarea stagiaturii de medic obține doctoratul în medicină în anul 1889. Din anul 1890 profesează ca medic în oraşul Lipova (comitatul Timiş). Aici se remarcă printr-o activitate umanistă pur românească, atrăgând atenția comunității lipovane, dar şi a celor din jur, devenind astfel renumit ca medic, dar şi ca susținător al cauzei românilor. Aurel Halic a contribuit intens la organizarea şi punerea în funcțiune a noului spital din Lipova (1906). A lucrat neîntrerupt în spital până în anul 1920, rămânând în continuare medic la circumscripția din Lipova până în anul 1923. Casa medicului

Aurel Halic devenise loc de întâlnire pentru toţi cei ce aveau aspiraţii patriotice. În locuinţa sa îşi desfăşura activitatea *Casina Română*. Animator de activităţi culturale, devine un apropiat ca spirit şi trăire naţională al unor mari personalităţi ale epocii, precum George Coşbuc, Aurel Vlaicu, Lucian Blaga, Vasile Goldiş, dr. Ioan Suciu, Victor Babeş, Ioan Slavici, Ştefan Cicio Pop, Sever Bocu, în anturajul cărora a trăit şi de prietenia cărora s-a bucurat. Devine membru fondator al *Societăţii Petru Maior*, membru pe viaţă în *Societatea pentru fond de teatru român*, membru al *Astrei* şi membru al *Casinei Române* din Lipova. A participat în calitate de delegat al Lipovei la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. S-a stins din viaţă în anul 1923.

Ştefan Ştefan Stoica (1848-1928), s-a născut la 25 martie 1848, la Bucureşti. A urmat cursurile Institutului de Băieţi Schewitz din Bucureşti, pe care le-a finalizat în anul 1866. Frecventează apoi cursurile Şcolii Militare din Bucureşti, pe care a absolvit-o cu gradul de sublocotenent. În 1871 a fost trimis la Berlin ca ataşat pe termen de un an la bateria a treia călăreaţă din regimentul de artilerie al gărzii imperiale. Aici obţine aprobarea de a urma cursurile Şcolii de tragere a artileriei din Berlin. După o perioadă de stagiu va fi înaintat în 1874 la gradul de locotenent, cu care va face şi Războiul de Independenţă. La sfârşitul războiului este avansat la gradul de căpitan şi decorat cu *Steaua României, clasa a doua, cu spadă, în rang de cavaler*, pentru merite deosebite în război. În perioada dintre Războiul pentru Independenţă şi Primul Război Mondial subvenţionează studenţi din Transilvania la studii în străinătate şi poartă de grijă unor biserici ale căror parohii sunt subvenţionate de el. În toată această perioadă ţine o serie de prelegeri în care evocă istoria poporului român. Se stinge din viaţă la Bucureşti, în anul 1928.

Victor Ştefan Stoica (1852-1892). Urmează studii juridice la Bologna (Italia). Se înrolează în armata lui Garibaldi. Venit în ţară, participă la Războiul de Independenţă din 1877-1878.

Titus Ştefan Stoica (1866-1943). Frecventează cursurile secundare la Şcoala de la Sf. Sava din Bucureşti. Ajunge preparator la Şcoala de Poduri şi Şosele din Bucureşti. După un an se transferă la Şcoala de Poduri şi Şosele din Paris. Se angajează ca ucenic-ziarist pentru a-şi putea continua studiile. Se reîntoarce în ţară devenind director-proprietar al ziarelor *Ecoul Oltului* şi *Democraţia Oltului,* apărute la Slatina.

Constantin T. Stoica (1892-1916). Frecventează cursurile liceale la Buzău, Slatina şi Braşov. După finalizarea cursurilor secundare urmează cursurile universitare la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti. Manifestă aptitudini şi pasiune pentru literatură încă din anii de liceu. Debutează la revistele şcolare din Ploieşti ale Liceului Sfinţii Petru şi Pavel, apoi la Piteşti şi Bucureşti. În anii studenţiei, dar şi după terminarea studiilor superioare, face traduceri din clasicii latini şi greci, din poeţii simbolişti. Colaborează cu Ovid Densuşianu, Perpessicius şi alţii.

Vasile Avramescu (1873-1949), s-a născut la 18 decembrie 1873 în satul Cuvejdia (Timiş). După terminarea liceului frecventează cursurile Facultăţii de Drept şi Ştiinţe Politice a Universităţii Regale din Budapesta, între anii 1891-1892 şi 1895/1896, unde obţine diploma de doctor în ştiinţe juridice. A fost stipendist al *Fundaţiei Emanuil Gojdu*. La 4 ianuarie 1897 devine membru în corpul avocaţilor stagiari în Camera Avocaţilor din Szeged. În perioada 10 aprilie 1899-4 martie 1901 a efectuat practica stagiară în cancelaria avocatului arădean Nemess Zsigmond, unul dintre cei mai cunoscuţi profesionişti în acest domeniu. La 1 iunie 1901 devine avocat definitiv şi îşi stabileşte sediul profesional în localitatea Radna. În timpul Primului Război Mondial este mobilizat în regimentul 93 Infanterie, cu gradul de căpitan în rezervă. Este un participant activ la actul înfăptuirii Marii Uniri din 1918, fiind referent prezidenţial al Consiliului Naţional Român Central din Arad şi al Comandamentului Gărzilor Naţionale Române din Transilvania, respectiv membru al Marelui Sfat Naţional Român creat în 1918 la Alba Iulia. A fost prefect cu delegaţie al judeţului Arad în perioada mai-iulie 1920, după demisia lui Iustin Marşieu în urma desfiinţării Consiliului Dirigent. În anii 1919-1921 a fost primul preşedinte român al Tribunalului din Arad.

În 1920 a publicat lucrarea *Instituţia cărţii funduare*, cu sprijinul Ministerului Agriculturii şi Domeniilor. A desfăşurat importante activităţi pe linia aplicării reformei agrare din 1921, manifestând o atenţie deosebită pentru împroprietărirea românilor colonizaţi în circumscripţiile comunelor arădene. A fost numit preşedinte al Serviciului de Contencios al Agriculturii, cu sediul la Arad. De la 1 aprilie 1937 a fost numit director al sucursalei Arad a Institutului Naţional de Credit Agricol, ceea ce, din motive de incompatibilitate, a determinat suspendarea sa din avocatură la 14 noiembrie 1938. În această împrejurare dr. Vasile Avramescu demisionează

la 15 februarie 1940 din funcția deținută la institutul de credit, devenit între timp *Banca pentru Industrializarea şi Valorificarea Produselor Agricole*, solicitând Baroului Arad să sisteze efectul deciziei de suspendare.

În timpul ocupației germano-maghiare a Aradului, între 13-22 septembrie 1944, a colaborat cu conducătorii comunităților maghiare şi evreieşti arădene în fața autorităților militare maghiare, pentru apărarea intereselor comunității româneşti. La 31 martie 1948 Comisiunea de judecare a cererilor de înscriere în Colegiul Avocaților din Județul Arad i-a respins cererea de înscriere în colegiu. A murit în anul 1949.

Alexiu Viciu (1855-1950), s-a născut în localitatea Agrişteu (Târnava Mare, acum în jud. Mureş), în familia unui preot unit. A urmat studiile secundare la Blaj (1867-1874), şi Filosofia şi Teologia la *Colegiul De Propaganda Fide* din Roma (1874-1877), finalizate la Blaj (1877-1879). A fost preot (1881), apoi viceprotopop (1899), şi protopop onorar, dar nu-şi continuă activitatea preoțească, preferând activitatea didactică. A lucrat ca profesor suplinitor (1879), provizoriu (1882), şi definitiv (1890), la gimnaziul din Blaj, predând limba română şi limba latină (a mai predat greaca, maghiara şi franceza). S-a titularizat ca profesor cu teza *Oratoria la greci şi romani şi influența aceleia asupra acestor popoare şi a altora*. Lucrarea a fost premiată în anul 1882. Revine în învățământ ca profesor la Bucureşti (1913), Ocna Sibiului, Lipova (1919-1920), Târgu-Mureş (1920-1921), şi Cluj (1921-1922). În anul 1893 a obținut titlul de doctor cu disertația *Vocalismul limbii române*, din care publică fragmente substanțiale în presa ardelenească a vremii. În perioada scurtă ca profesor la Şcoala Comercială Superioară din Lipova (1919-1920), adună din împrejurimile localității o serie de creații populare pe care le include în manuscrisul *Flori de câmp*, volum ce va fi tipărit abia în anul 1976. Alexiu Viciu a contribuit la *Chestionarul lingvistic* întocmit de B. P. Haşdeu. Activitatea sa literară a constat din 17 volume publicate între anii 1883-1929. A decedat la 6 februarie 1950, la Blaj.

George Vancu (1919-1993), s-a născut la 26 octombrie 1919 la Radna (Lipova, Arad). Studiile muzicale le-a început la Institutul de Artă din Timişoara, cu Vasile Ijac (armonie), Mircea Hoinic (forme muzicale), Liviu Rusu (istoria muzicii), Nicolae Ursu (folclor), Ion Țibulescu (dirijat coral), continuându-le la Conservatorul din Bucureşti. Aici i-a avut ca profesori pe Mihail Andricu (compoziție), Paul Constantinescu (armonie), Ioan

D. Chirescu (teorie, solfegiu), Nicolae Buicliu (contrapunct), Theodor Rogalski (orchestraţie), George Breazu (istoria muzicii), şi Emilia Comişel (folclor). A fost profesor de muzică la diverse şcoli, între care şi liceele din Lipova. A condus şi corul bărbătesc, şi corul mixt *Doina* din localitate. A fost cercetător la Institutul de Folclor din Bucureşti şi, în anii 1960-1989, dirijor al Orchestrei de Muzică Populară Radio din Bucureşti. A cules folclor din Banat (zonele Radna, Făget, Lipova), apoi de pe Valea Vişeului, Valea Izei, Valea Marei şi întreaga zonă a Maramureşului. A transcris, armonizat, orchestrat, dirijat şi înregistrat peste 3.000 de piese populare româneşti. A compus muzică corală, vocală, piese instrumentiste (concertistice, suite, dansuri). A făcut parte din jurii naţionale şi internaţionale de concursuri muzicale. A întreprins turnee artistice ca dirijor în Iugoslavia, Franţa, Spania, Anglia. A fost membru al Uniunii Compozitorilor şi Muzicologilor şi redactor al Societăţii Române de Radiodifuziune. A murit la Bucureşti, pe 15 septembrie 1992.

Petru Sfetco (1919-1987), s-a născut la 22 noiembrie 1919 la Lipova (Arad). A frecventat şcoala primară şi gimnaziul în localitatea natală (1926-1934), iar cursurile secundare la Liceul Comercial din Arad. Între anii 1938-1941 a urmat cursurile Academiei Teologice din Arad. Intră în activitatea jurnalistică la Timişoara şi Bucureşti, fiind redactor-şef la ziarul *Vestul* (1939-1940), apoi la revista *Lupta patriotică* (1945-1946), *Frontul plugarilor* (1948-1949), corector la revista *Flacăra* (1949-1951), secretar de redacţie la revista *Tânărul scriitor* (1951-1957). După o întrerupere în publicistică, revine ca bibliotecar la Spitalul Carol Davila din Bucureşti (1963), până la pensionare (1970). A debutat publicistic în *Jurnalul literar* al lui G. Călinescu (1939), iar editorial cu volumul *Solii către lumină* (1940), urmat de alte plachete: *Echinox* (1942), *Afiş literar* (1945), *Osmoze* (1947), *30 de poeme* (1973), precum şi de antologia de autor *Cumpăna vieţii* (1979). A realizat o carte de interviuri, *Agora* (1985), cu diverse personalităţi literare şi artistice. A tradus din Friedrich Holderlin, Novalis şi din poezia italiană – Giacomo Leopardi, Giuseppe Ungaretti, Umberto Saba, Eugenio Montale, Salvatore Quasimodo. A murit la Bucureşti, pe 12 noiembrie 1987.

Aurel Avramescu (1903-1985), s-a născut la 17 iunie 1903 la Radna (Arad). A urmat liceul la Arad, apoi cursuri de matematică la universitatea din Cluj. Între anii 1922-1928 frecventează cursurile Şcolii Politehnice din Dresda (Germania), unde l-a avut ca profesor pe Heinrich Barkhausen,

specializându-se ca inginer în domeniul electrotehnicii. A obținut doctoratul în anul 1937 şi docența în anul 1943. Între anii 1951-1964 a activat la Institutul de Energetică şi la Institutul de Cercetări şi Proiecte Electrotehnice. Din 2 iulie 1955 devine membru corespondent al Academiei Române, iar de la 21 martie 1963 membru titular al Academiei Române. S-a remarcat mai întâi în domeniul telecomunicațiilor. Ca şef al serviciului telegrafic din Direcția Generală PTT (1931-1938), a introdus în România primele aparate telex start-stop. A publicat lucrări fundamentale despre aparatura de telegrafie, despre teleimprimatoare, propunând soluții în vederea utilizării lor. Elaborează de asemenea un plan de reorganizare a rețelei telegrafice în România. Al doilea domeniu important al științei şi tehnologiei informației în care s-a ilustrat a fost automatica. La începutul anilor 1960 s-a remarcat în domeniul automaticii teoretice prin lucrări de o deosebită valoare științifică. A fost preşedintele Comisiei de Automatizări a Academiei Române. Prin personalitatea şi activitatea sa, acad. Aurel Avramescu rămâne unul dintre precursorii societății informaționale în România, iar în Academia Română cel care a premers, prin gândul şi acțiunea sa, înființarea unei secții științifice specifice erei informației. A murit pe 29 octombrie 1985, la Bucureşti.

Peter Kleckner (1916-1998), s-a născut la Lipova (Timiş), la 18 martie 1916. Primii zece ani îi trăieşte la Lovrin, în Banat, localitatea natală a mamei sale. Se mută şi se stabilesc la Radna (Arad), unde vor rămâne pentru toată viața. Urmează clasele primare la şcoala maghiară din Radna, iar gimnaziul la Şcoala Comercială din Lipova, dar abandonează pentru a frecventa Institutul de Arte din Timişoara. La vârsta de 10 ani începe să ia ore de pian cu Iustine Eisenkolb şi cu Rosalia Tomin. La 14 ani începe să compună. Dotat cu o vie inteligență nativă, devine autodidact în domeniul muzicii. Mult mai târziu îşi completează studiile liceale în particular şi devine profesor de muzică suplinitor. În anii 1958-1963 frecventează cursurile fără frecvență la Conservatorul Gheorghe Dima din Cluj, pe care-l absolvă cu distincția *Magister artis*. Pe lângă calitatea de profesor de muzică la liceu, este şi organist la Mănăstirea Maria Radna şi la biserica romano-catolică din Lipova. Se dedică de asemenea compoziției muzicale. A murit pe 9 decembrie 1998, la Lipova (Arad).

Familia macedo-română Missits (Misici) de Zambor s-a deplasat dinspre sudul Europei spre nordul împărăției habsburgice între secolele

al XV-lea şi al XVII-lea, în condiţiile expansiunii otomane din acele vremuri.

Anton Missits de Zambor, cel mai tânăr dintre cei trei fii ai lui *Mihai de Zambor*, s-a stabilit la Comlăuş (comitatul Arad). Nepotul, *Atanasie Missits* (1800-1866), s-a mutat de la Arad la Lipova (comitatul Timiş). Se căsătoreşte cu Ana Panits (Panici), cu care are patru copii. Mezinul, *Iuliu Missits* (1835-1893), se căsătoreşte cu Augusta Şerb, fiica avocatului Teodor Şerb din Cuvin.

Constantin Missits, fiul lui Iuliu Missits şi al Augustei Missits, s-a născut la 14/26 mai 1878, la Lipova. Urmează cursurile liceului din Lugoj, având un stipendiu din partea Fundaţiei Emanuil Gojdu. Frecventează apoi cursurile Facultăţii de Drept la Universitatea din Budapesta în anii 1895-1899. Se remarcă printre studenţii semnatari ai unor adrese studenţeşti către redactorul *Dreptăţii*, de încurajare a memorandiştilor. Constantin Missits figurează printre membrii ordinari ai *Societăţii Studenţeşti Petru Maior* din Budapesta, constituită la sfârşitul anului 1895. În august 1896 este activ în pregătirea Adunării Generale a Astrei din Lugoj. La scurt timp după căsătoria cu Ana Branişte (Braşov), familia se stabileşte la Lipova. Este doctor în drept al Universităţii din Budapesta, avocat şi delegat al Lipovei la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1918. Este ales secretar general al Resortului de Comunicaţie şi Alimentare al Consiliului Dirigent de la Sibiu, unde rămâne până în octombrie 1919. Constantin Missits a îndeplinit de asemenea funcţia de preşedinte al Asociaţiei Ardelene pentru Industria şi Comerţul cu Lemne (Asociaţia Ardeleană a Lemnarilor), dinamizând *Societatea Forestieră Carpatia* şi contribuind la înfiinţarea Întreprinderilor Forestiere Române din Cluj. A murit la 31 iulie 1921.

Carmen Francesca Banciu s-a născut la Lipova pe 25 octombrie 1955. A urmat studiile superioare la Bucureşti şi a debutat în 1984 cu volumul de proză *Manual de întrebări.* Anul 1985 îi aduce prestigiosul premiu pentru proză scurtă al oraşului Arnsberg (Germania), pentru proza *Das strahlende Ghetto*, ca şi interdicţia de publicare în România comunistă. În 1991 s-a stabilit la Berlin, iar din 1998 îşi scrie cărţile exclusiv în limba germană. În anul 2007 i-a apărut la Rotbuch Verlag volumul *Das Lied der traurigen Mutter (Cântecul mamei triste)*, care continuă ciclul de romane *Vaterflucht* (1998) şi *Ein Land voller Helden* (2000). În limba română i-a apărut în 1999 romanul *O zi fără preşedinte*, la Editura Fundaţiei Culturale Române.

Daniel Vighi s-a născut la Radna (Lipova), pe 9 octombrie 1956. A urmat cursurile primare şi gimnaziale la Radna (Lipova), între 1961 şi 1969, şi cursurile liceale la Lipova (1970-1974). Absolvent al Facultăţii de Filologie, este profesor universitar doctor la Universitatea de Vest din Timişoara, prozator, eseist şi publicist. Face parte din pleiada de prozatori postmoderni ai *generației optzeciste*. Marea majoritate a acestora a debutat în *Cenaclul Junimea* condus de Ovid S. Crohmălniceanu şi în volumul antologic al prozei optzeciste *Desant '83*. A debutat în anul 1985 cu volumul de proză scurtă *Povestiri cu Strada Depozitului.* Este autorul mai multor volume de istorie literară, critică, eseistică: *Însemnare despre anii din urmă* (1989), *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan, monografie de istorie contemporană* (1994), *Valahia de mucava* (1996), *Zona-prozatori şi poeți timişoreni din anii '80 şi '90* (1997), *Tentația Orientului* (eseuri) (1998), *Sorin Titel – monografie critică, antologie comentată, receptare critică* (2000), *Fahrplan fur die sixties* (2003), *Personajul istoric în literatura paşoptistă* (istorie literară, 2003), şi al romanelor *Decembrie, ora 10* (1997), *Insula de vară* (1999), *Misterele castelului Solitude* (2005), şi *Cometa Hale-Bopp* (2007). Este membru al Uniunii Scriitorilor din România şi al Asociației Scriitorilor Profesionişti din România, coautor şi semnatar al Memorandumului pentru construcția regională a României (2001), preşedinte al Atelierului civic Ariergarda (Timişoara). Pentru activitatea sa literară prodigioasă a obținut numeroase premii: premiul de debut al Uniunii Scriitorilor (1985), premiul Asociației Scriitorilor – filiala Timişoara (1994), premiul ASPRO (1997), premiul revistei Familia (Oradea), şi al revistei Euphorion (Sibiu) (1999), premiul pentru literatură Principesa Margareta (2005), şi premiul pentru proză – Observator cultural (ex-aequo, 2016).

Economie

Pe domeniul cetăţii Şoimoş, la sfârşitul secolului al XV-lea şi în primii ani ai veacului al XVI-lea, dijma din stupii de albine era înregistrată sub denumirea de *banii albinelor* şi însemna unul din zece, iar sub 10 se răscumpăra cu 2 dinari de stup. Pădurile cu luminişuri mari ofereau condiții prielnice creşterii albinelor.

În oraşul Lipova, în secolele XIV-XV locuiau mulți meşteşugari şi negustori, fiind menționați aurarii şi argintarii, tâmplarii, croitorii, curelarii,

cei care confecționau arcuri şi săgeți, morarii, măcelarii şi cărăuşii. Marca regală de Lipova şi atelierul de bătut monedă de argint sunt menționate în 1459, atestând importanța economică a oraşului în cadrul Transilvaniei şi a regatului Ungariei în veacul al XV-lea.

În 1462 văduva nobilului Francisc Dyodi vinde viile sale din Lipova, în fața juraților Lipovei, pentru suma de 29 de florini.

Aşezată lângă Mureş, Lipova se transformă într-un port important pentru plutele şi corăbiile mici care circulau pe Mureş, în special pentru transportul sării. În acelaşi timp, Lipova poseda şi *depozite de sare*, din care se plăteau în natură „salariile" unor dregători regali din Transilvania. În anul 1389 orăşenii din Lipova obțin de la regele Sigismund de Luxemburg o treime din vama sării. Astfel, la începutul veacului al XV-lea, Nicolae de Remetea primea 4.200 de bolovani de sare din depozitul de la Lipova. Funcționari regali supravegheau atent depozitarea și transportul sării pe Mureş. Filip, cămăraşul de sare din Lipova, este menționat în anul 1418. La 1 iunie 1454, din Praga, regele Ungariei Ladislau Postumul i-a poruncit lui Iancu de Hunedoara să dea comitelui Ulric de Cili suma de 30.000 de florini din veniturile cămărilor din Lipova și Sirmiu în contul redobândirii cetății Trencin, zălogită anterior de regele Albert, fapt care ilustrează sumele importante de bani de care dispunea cămara de sare din oraşul de pe Mureş.

Din Evul Mediu s-au păstrat documente care atestă tranzacții comerciale, inclusiv pentru Lipova. Spre exemplu, în 21 februarie 1479, la Arad, judele oraşului Lipova atestă că nobilul Sebastian Orszag și Dumitru Lewkews din Covăsânț au ajuns la o înțelegere în privința viei numită *Domomal*, cel din urmă plătind nobilului 6 florini şi un vas de vin.

În secolele XV-XVI Lipova era un important centru meşteşugăresc, între meşteşuguri o atenție deosebită acordându-se orfevrăriei.

Pe la mijlocul secolului al XVI-lea se amintesc în Lipova mai multe bresle, dintre care cea a pălărierilor era cea mai numeroasă. Acest meşteşug s-a dezvoltat numai în anumite orașe ale Transilvaniei, şi anume în centrele comerciale mai importante, în care circula mai multă lume străină sau care, prin legăturile economice şi comerciale cu celelalte oraşe sau cu statele vecine, îşi puteau vinde produsele. În 1687-1688 Osman Aga din Timişoara nota că „*Lipova este vestită pentru viile ei*" ce se aflau „*pe dealul Cioaca Dănțuş*", iar Filippo Pigafetta scria cu un secol mai înainte că teritoriul Lipovei producea „*... vinul cel mai bun din țară*".

Cu toate greutățile războaielor din secolul al XVIII-lea şi relativa instabilitate demografică din aşezările bănățene de la începutul stăpânirii habsburgice, gospodăria țărănească era în stare să presteze sarcini mari. În districtul Lipova se obțineau în această perioadă cantități mari de cereale necuprinse în contribuție în anii 1717-1718 (porumb, orz, secară şi alte produse ale gospodăriilor țărăneşti). Districtul deținea vite de talie mijlocie, cu toate că păşunile se aflau mai ales prin păduri. Locuitorii se îndeletniceau şi cu apicultura, pentru care existau condiții deosebit de prielnice.

Meşteşugurile au cunoscut o mare dezvoltare în districtul Lipova. Pe lângă îndeletnicirile pur țărăneşti, exista o pătură însemnată de meşteşugari localnici, atât în reşedința districtului cât şi în localitățile aparținătoare. În anul 1764 Neumann mută la Lipova 84 de familii, în cea mai mare parte meşteşugari germani, printre care se aflau şi țesători de ciorapi de mătase.

În 1819-1820 iau ființă breslele meşteşugarilor din Lipova (*oppidum cameralis*). Printre meşteşugurile care s-au dezvoltat aici, olăritul deține un loc important. La începutul secolului al XIX-lea olarii erau constituiți într-o breaslă puternică. Diploma de privilegii, cu sigiliu de ceară, acordată prin grația împăratului Francisc I şi contrasemnată de vicenotarul comitatului Timiş, atestă înființarea breslei olarilor din Lipova în anul 1819. Protocolul, scris în limba germană, conține lista celor 180 de olari din Lipova, dintre care 167 erau români, iar restul erau germani, slovaci şi maghiari. În fruntea breslei se afla meşterul Simon Thodor în calitate de *antiste* (preşedinte), alături de Mihai Sterz, al doilea *antiste*. În 1871, pentru desemnarea breslei olarilor este folosit termenul de *corporațiune a meşteşugarilor*. În anul 1820 ia ființă breasla mixtă a meşteşugarilor dogari, zidari, dulgheri, tâmplari, lăcătuşi, geamgii, pietrari, strungari, tăbăcari, măcelari, pantofari, cizmari, pălăriei, curelari, pieptănari, frânghieri, sitari, arămari, fierari, turtelari, rotari, tinichigii, brutari, morari, hornari, croitori, năsturari, țesători, cojocari, săpunari, armurieri, argintari şi aurari. În anul 1820 se reînnoiesc statutele breslelor cizmarilor, cojocarilor, croitorilor, dogarilor şi tâmplarilor, iar în 1845 şi statutul breslei mixte, în care apar noi meşteşuguri: şelari, ceasornicari. În biserica din Lipova se află nouă steaguri de breaslă: 4 ale plugarilor (1897, 1902), 1 al olarilor (1868), 2 ale cojocarilor (1823, 1907), 1 al tăbăcarilor, 1 al cizmarilor (1890). La începutul secolului al XX-lea, corporația meseriaşilor din Lipova cuprinde 382 de meşteri, 221 de calfe şi 177 de ucenici.

Una din cele mai vechi fabrici din Lipova a fost fabrica de bere, construită în anii 1870-1875 în partea de nod-est a orașului. Berea produsă aici era expediată în localitățile Lugoj, Petroșani, Deva și Arad. Fabrica a fost cumpărată în 1922 de fabrica de bere din Timișoara și demolată câțiva ani mai târziu.

În anul 1895 se înființează prima fabrică de butoaie din localitate, în care lucrau 30 de muncitori. O parte a producției se comercializa pe piața internă, cea mai mare parte în Austria și Bosnia. La începutul secolului al XX-lea apar și alte industrii cu fabrici de cărămizi, cuptoare de var, moară cu aburi, fabrică de cherestea, fabrică de oțet, 3 tipografii, ateliere meșteșugărești cu diferite profile.

Efectele negative ale crizei economice din anii 1929-1933 s-au resimțit din plin și în economia orașului Lipova. În 1935, în localitate erau 156 de meseriași, la care se adaugă 187 de calfe și 90 de ucenici.

Cele patru fabrici de cărămidă și țiglă sunt cumpărate de fabrica de cărămidă Bohn din Jimbolia, care, pentru a scăpa de concurență, le-a demolat în întregime. Cele două unități familiale de fabricare a cărămizilor au fost demolate după 1945.

Fabrica de mobilă a fost înființată în primii ani ai secolului al XX-lea, dar și-a încetat activitatea în anul 1935, instalațiile fiind demontate și duse la moșia Mocioni din Bulci. În locul fabricii s-au construit câteva ateliere de tâmplărie care au funcționat până în jurul anului 1960.

Reforma administrativ-teritorială din anul 1968 are consecințe și asupra economiei unor localități. Astfel, în sediul primăriei de la Radna ia ființă fabrica de mobilă, care crește progresiv până în 1990, producând mobilă și pentru export.

La Lipova funcționa de la sfârșitul secolului al XIX-lea o fabrică de gaz de iluminat. Iluminatul public cu gaz metan a durat până în anul 1923. Din 1923 până în 1928 iluminatul public pe străzi s-a făcut cu lămpi de petrol.

Curentul electric s-a introdus în localitate în 1929-1930, deși stâlpii și conductorii au fost montați între anii 1901-1906, când s-a pus în funcțiune tramvaiul cu motor cu carburant, iar în 1912 tramvaiul electric. Iluminatul stradal și imobiliar s-a făcut în Lipova la stăruințele lui Sever Bocu, ministru al Banatului în perioada respectivă.

La Lipova, pe Mureș, au funcționat trei mori cu câte o piatră și câte o moară la Radna și Șoimoș, la care se adaugă patru mori plutitoare, tot pe Mureș. Creșterea producției de cereale, impune și sporirea capacității

de prelucrare, determinând construirea morilor moderne, pe combustibil lichid. În Lipova funcționau două mori cu valțuri, în Radna una. În Radna funcționa şi o moară de ulei.

În anul 1935 s-a construit la Şoimoş *Atelierul Pădurilor Naționale*. Până în 1960 repara, în colaborare cu Reghinul, locomotivele mici pentru Căile Ferate Forestiere. Desființarea căilor ferate forestiere a dus la retragerea locomotivelor de pădure.

Instaurarea regimului comunist a marcat întreaga evoluție a economiei şi societății. Continuarea tradițiilor meşteşugăreşti din oraş revine de această dată cooperației. La 1 august 1952 a luat ființă *Cooperativa de Producție Meşteşugărească şi Casnică*, cunoscută sub denumirea de *8 Mai*, care ulterior va fi denumită *Cooperativa Meşteşugărească Mureşul*, având secții pentru deservirea populației şi pentru mica producție de serie. Unitățile locale au dat naştere *Cooperativei SOCOM Mureşul*. În 1955 se formează *Întreprinderea de Gospodărie* (IGRA), din care mai târziu apare *Întreprinderea Raională de Industrie Locală şi Gospodărie Comunală Lipova* (IRILGC Lipova), care avea următoarele activități: împletituri metalice, cariere de piatră, tâmplărie, morărit, reparații auto şi confecții din metal. În 1970 *Întreprinderea Județeană de Industrie Locală Mureşul Arad* îşi schimbă denumirea în *Întreprinderea Județeană Electrometal*, cu activitate de confecții metalice, iar din 1973 apare şi producerea de tuburi Bergman, kopex şi doze pentru instalații electrice. În anul 1977 se face o nouă reorganizare, din care se vor naşte *Întreprinderea de Vagoane Arad* (IVA), având ca activitate confecționări metalice şi subansamble pentru vagoane. Din 1984 activitatea de producere a tuburilor Bergman, kopex şi doze pentru instalații electrice a fost preluată de *Cooperativa Meşteşugărească Mureşul Lipova*, care a funcționat cu 21 de secții.

În 1960 au început demersurile pentru construirea autobazei *IRTA*. În 1964 se dă în folosință *Autobaza de Transport Feroviar*.

În anii regimului comunist era de neconceput dezvoltarea economică fără dezvoltarea industriei construcțiilor de maşini. În acest context, pentru Lipova s-a trasat ca obiectiv construirea secției *Strungul* aparținând fabricii patronatoare *Strungul Arad*. Fabrica de strunguri din Lipova a luat ființă în anul 1978. În anul 1989 avea 1.150 de salariați. După revoluție a funcționat în continuare, împreună cu fabrica din Arad, până în anul 1992. În acest an s-a născut *SC Strung SA Lipova*, separându-se de uzina patronatoare *ARIS*

Arad. Spaţiile excedentare au fost închiriate, deschizându-se firmele de confecţii textile *Luma* şi *Naturana* (1994). În anul 1998 a luat fiinţă firma *SC Siber România SRL*. Tot în spaţiul fostei fabrici de strunguri din Lipova şi-a început activitatea *SC Strungul SRL*, cu capital autohton. În anul 1991 a luat fiinţă *SC ALCO-LD. SRL*, cu capital mixt româno-german, profilată pe producţia de serie a conglomeratelor pentru industria alimentară din unităţile de desfacere.

Îmbutelierea apei minerale se face la Lipova din anul 2000, existând două unităţi de profil: *SC Apemin Băile Lipova SA* şi *SC Lipomin SA*, ambele înfiinţate în anul 1994.

Folclor, tradiţii, obiceiuri

Costumul românesc

Costumul femeiesc se compune din următoarele piese: *dolamă* (şubă albă), *cămaşă* (ie), *poale*, *cătinţă* (zadie), *laibăr*, *brâu* (cingătoare), *cojoc* (pieptar), *năframă* (măramă). Se încalţă *pantofi*, *ghete cu tureac* (cizmuliţe, cizme), sau *opinci*.

Costumul bărbătesc cuprinde următoarele piese: *cămaşă*, *izmene*, *şubă*, *iancăl* (şubă scurtă), *cojoc* (din pănură), *laibăr*, *brâu*, *cioareci*, *pălărie* sau *căciulă*. Se încalţă *bocanci*, *şlafi*, *pantofi* sau *opinci*.

Costumul nemţesc

Costumul femeiesc este alcătuit din *cămaşă* (bluză), şi *rochie* (de culoare neagră). Pe cap se poartă năframă apretată, albă sau neagră. Se încalţă pantofi.

Costumul bărbătesc este de culoare neagră, din material fin, obţinut în fabrică. Din el s-au confecţionat *haina*, *pantalonii* şi *laibărul*. Pe guler se aplică o catifea neagră. Pantalonii sunt mai largi până la genunchi şi mai strâmţi în jos, pentru a intra în cizme. Pe cap se poartă pălărie neagră, cu boruri mai mari. În picioare, duminica, în sărbători şi la diferite ocazii, se poartă cizme cu tureacul tare. La fel se poartă la ceremonialuri, nunţi, înmormântări, serbări. În cursul săptămânii se poartă bocanci. La tineret, costumaţia şvăbească se deosebeşte mult de a celor căsătoriţi. La băieţi

pălăriile sunt ornate cu betele în culori (panglici), şi flori artificiale de diferite culori. La fel la fete, dar în loc de pălării se poartă un coif ornat. Peste umeri se poartă o eşarfă încrucişată prin faţă şi înnodată în spate. De la brâu în jos se poartă fuste (rochii), în pliuri apretate, foarte largi, viu colorate, iar în picioare pantofi.

Sport

Fotbalul este reprezentat de echipa *C. S. Şoimii Lipova*, înfiinţată la 1 ianuarie 1980, care în 2017 a promovat în liga a 3-a. În anul 2016-2017 *Şoimii Lipova*, având-l ca antrenor pe Flavius Sabău, a câştigat faza judeţeană a competiţiei Cupa României.

Turism şi agroturism

Turismul este condiţionat de condiţiile naturale, baza hotelieră, baza comercială, mijloacele de transport şi personalul calificat din servicii. Condiţiile naturale oferite de Lipova şi împrejurimi sunt deosebite – sunt locuri pitoreşti, cu acces uşor pentru vehicule, la Băile Lipova, Butucă, Valea Şoimoşului şi Valea Radnei. Un loc minunat este *Dealul lui Halic*, de unde se deschide panorama întregii localităţi. Relieful reprezintă o diversitate de forme în împrejurimile localităţii, armonizându-se toate formele, ca înălţime şi structură, începând din lunca Mureşului până la cota cea mai înaltă. Factorii naturali la Lipova prezintă o ofertă turistică foarte diversă, care poate fi îmbogăţită cu oferta obiectivelor culturale (muzeul), istorice (Bazarul şi cetăţile), şi artistico-spirituale (biserica ortodoxă şi Mănăstirea Maria Radna).

Bibliografie

Izvoare

****Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.

****Documenta Romaniae Historica*, seria C. Transilvania, vol. XI, XII, XIII, XIV, Editura Academiei, Bucureşti, 1981, 1985, 1994, 2002.

****Diplome privind istoria comitatului Timiş şi a oraşului Timişoara*, II (1430-1470), culese de Frigyes Pesty, ediţie, note şi comentarii de Livia Magina şi Adrian Magina, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

Feneşan, Costin, *Diplomatarium Banaticum*, vol. I-II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016-2017.

Magina, Adrian, *Lipova at the beginning at the 17th century. Documentary contribution*, în „Itinerarii istoriografice", vol. îngrijit de Dumitru Țeicu şi Rudolf Graf, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, pp. 297-321.

Suciu, Ioan Dimitrie; Constantinescu, Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timişoara, 1980.

Lucrări speciale

Albu, Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944.

Bleahu, Victor, *Monografia oraşului Lipova*, Editura Marineasa, Timişoara, 2001.

Boia, Stelean Ioan, *Învățământul românesc din Lipova între tradiție şi inovație (1919-1940*), în Analele Aradului, anul II, nr. 2, 2016, pp. 449-463.

Boia, Stelean Ioan, *Lipova – istorie şi administrație (sec. XVIII-XIX),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), Administrație românească arădeană. Studii şi comunicări, vol. I, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2010, pp. 7-20.

Boia, Stelean Ioan, *Lipova în perioada Principatului (secolele XVI-XVII),* în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), Administrație românească arădeană. Studii şi comunicări, vol. II, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2011, pp. 7-21.

Bordeianu, Mihai; Vladcovschi, Petru, *Învățământul românesc în date*, Editura Junimea, Iaşi, 1979.

Bulboacă, Sorin, *Coins and Trade în Arad County în the Middle Ages and Early Modern Time***,** în Iulian Boldea (editor), „Discourse as a Form of Multiculturalism in Literature and Communication, vol. 3, Section History and Cultural Mentalities", Editura Arhipeleag XXI Press, Târgu Mureş, 2015, pp. 92-102.

Bulboacă, Sorin, *Crafts and Guilds în Arad County în the Middle Ages*, în Iulian Boldea, Dumitru Mircea Buda (editors), „Convergent Discourses. Exploring zhe Contexts of Communication, Section History and Cultural Mentalities", Editura Arhipeleag XXI Press, Târgu Mureş, 2016, pp. 106-118.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria învățământului în oraşul Lipova (sec. XV-XVIII*), în Analele Aradului, anul I, nr. 1, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 240-248.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria Lipovei în veacul al XIV-lea*, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coord.), „Administrație românească arădeană. Studii şi comunicări din Banat-Crişana", vol. X, Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2015, pp. 41-44.

Bulboacă, Sorin, *Contribuții la istoria Lipovei în secolul al XV-lea*, în „Restituiri bănățene", nr. IV, Editura Eurostampa, Timişoara, 2016, pp. 26-35.

Bulboacă, Sorin, *Lipova în the history of Transylvania în the first half of century XVI,* în Iulian Boldea, Cornel Sigmirean (editors), „Debating Globalization. Identity, Nation and Dialogue, Section History, Political Science, International Relations", Editura Arhipeleag XXI Press, Târgu Mureş, 2017, pp. 122-128.

Bulboacă, Sorin, *Şcoli catolice în Banat în Evul Mediu*, în Cristian Bențe (coord.), „Istorie, cultură şi societate – volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia", Editura Vasile Goldiş University Press, Arad, 2014, pp. 30-36.

Bulboacă, Sorin; Sinaci, Doru; Mureşan, Augustin; Dragoş, Aurel, *Rolul economic al cetăților, al mănăstirilor, al drumului sării şi al Canalului Morilor în comitatul şi județul Arad*, în Adrian Nițu (coord.), „Arad. Economie şi societate din preistorie până la începuturile regimului comunist", vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 287-366.

Csortan, Ferenc, *Arhitectura religioasă în Vilaietul Timişoara*, în „Satu Mare. Studii şi comunicări", seria Istorie, etnografie, artă, nr. XVII-XXI/2 (2000-2004), Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2005.

Feneşan, Cristina, *Banatul otoman. Studii istorice*, Editura Ariergarda, Timişoara, 2017.

Feneşan, Cristina, *Cultura otomană a vilayetului Timişoara (1552-1716),* Editura de Vest, Timişoara, 2006.

Feneşan, Cristina, *Vilayetul Timişoara (1552-1716),* Editura Ariergarda, Timişoara, 2014.

Greceanu, Eugenia, *Un tip singular al arhitecturii feudale româneşti-biserica Adormirea Maicii Domnului din Lipova*, *județul Arad*, în „Muzeul Național", vol. III, Bucureşti, 1976.

Hațegan, Ioan, *Cultură şi civilizație medievală la Mureşul de Jos*, Timişoara, 1995.

Hațegan, Ioan; Bulboacă, Sorin; Mureşan, Augustin, *Economie şi societate arădeană în Evul Mediu şi epoca premodernă (secolele VIII-XVIII),* în Adrian Nițu (coord.), „Arad. Economie şi societate din preistorie până la începuturile regimului comunist", vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 189-285.

Hațegan, Ioan, *Pavel Chinezu*, ediția a III-a, Editura Artpress, Banatul, Timişoara, 2015.

Magina, Adrian, *De la excludere la coabitare. Biserici tradiționale, Reformă şi Islam în Banat (1500-1700),* Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011.

Magina, Adrian, *Documentele autorităților urbane din Lipova (1455-1548),* în „Banatica", nr. 23, Reşița, 2013, pp. 599-617.

Mureşan, Sofronie, *Domeniul Şoimoş în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în ***„Restituiri bănățene", vol. II, sub egida Societății de Ştiințe Istorice din România, filiala Lugoj, Editura Eurostampa, Timişoara, 2014, pp. 42-52.

Pascu, Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 1986.

Popeangă, Vasile, *Preparandiile româneşti din Transilvania*, în Ziridava, XII, Arad, 1980.

Popeangă, Vasile, *Un secol de activitate şcolară românească în părțile Aradului (1721-1821)*, Arad, 1974.

Protopopescu, Lucia, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania. 1774-1805*, Bucureşti, 1966.

Rusu, Mircea, *Cetățile Aradului*, în Ziridava, XII, Arad, 1980.

Sălăgean, Tudor, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003.

Tonk, Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Budapest, 1976.

Țârcovnicu, Victor, *Contribuții la istoria învățământului din Banat (1780-1918),* Bucureşti, 1979.

Țârcovnicu, Victor, *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, Bucureşti, 1978.

Țeicu, Dumitru, *Cetăți medievale din Banat. Medieval Fortifications în Banat*, Muzeul Banatului Montan, Timişoara, 2009.

Țeicu, Dumitru, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.

Țigău, Dragoş Lucian, *Noi informații despre prezența bănățenilor la Universitatea din Viena (sec. XIV-XVI),* în „Banatica", vol. 20, 2, Reşița, 2010, pp. 49-62.

Vesa, Pavel, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei şi Hunedoarei, Deva, 2013.